

1000 ФАКТІВ ПРО УКРАЇНУ

1000 фактів про Україну

«Фолио»

2013

1000 фактів про Україну / «Фолио», 2013

Історія та політика, наука і техніка, мистецтво і спорт – ось далеко не повний перелік тем, що висвітлюються в нашому виданні. Ви дізнаєтесь про видатні археологічні пам'ятки – Кам'яну Могилу і Херсонес Таврійський, що увійшли до Списку всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО; про природні багатства України – мінеральні води та цілющі грязі, заповідний ковиловий степ і карпатські ліси, поклади вугілля та нафти, уранової руди та золота; про визначні наукові відкриття і технічні досягнення і, насамперед, про надзвичайних людей, які жили в нашій країні в різні часи.

ББК 92

Содержание

1. Історія та політика	5
2. Символіка	61
Кінець ознайомительного фрагмента.	69

1000 фактів про Україну

упорядники В.М. Складенко, В.В. Сядро

1. Історія та політика

Люди населяли значну частину нинішньої території України ще в епоху середнього палеоліту – близько 100-35 тисяч років тому. І досі археологи знаходять по всій країні стійбища та поселення, де збереглися різноманітні кам'яні знаряддя та кістки давніх тварин. Серед них більше ніж 50 стоянок неандертальців, які жили переважно в Криму, в печерах Кіік-Коба та Старосілля, а також поблизу сучасного Білогірська. Знайдено такі стоянки і на території Донбасу, під Одесою, на Волині та в Закарпатті.

* * *

Найцікавішою археологічною пам'яткою про життя стародавніх мешканців України є Кам'яна Могила, яка знаходиться неподалік від села Терпіння Мелітопольського району Запорізької області. Вона являє собою піщаний пагорб, вкритий великими кам'яними брилами, в яких є безліч гротів, печер та тріщин.

Заповідник «Кам'яна Могила»

* * *

На каменях та стінах печер Кам'яної Могили зосереджено більше трьох тисяч наскельних малюнків та символів – від кам'яного віку до епохи бронзи та більш пізніх часів. Деінде їх вкрито червоними та чорними мінеральними барвниками. Є тут і Печера Кози, гроти Біка (або Мамонта) та Дракона, двометрова фігура людини-риби. І скрізь – зображення Дерева життя, символу родючості та вічності.

* * *

Перші відомості про Кам'яну Могилу датуються 1889 роком, коли археолог М. Веселовський вперше знайшов в одному з її гротів таємничі знаки, однак ані він, ані інші вчені довгий час не могли їх зрозуміти.

* * *

Тільки коли через 100 років за їх розшифровку взявся сходознавець А. Г. Кифішин, було висловлено припущення, що ці піктограми є протошумерськими, а сама Кам'яна Могила протягом тисячоліть грала роль сакрального центру. На одній з брил учений прочитав напис «Шу-Нун», накреслений великими, до метра висотою, знаками. В перекладі з шумерської це означає «Рука Цариці» або «Закон Володарки» і може бути розтлумачено як назва святилища.

* * *

А.Г. Кифішин також розшифрував календар Кам'яної Могили, якому більше 14 тисяч років. За його словами, «Кам'яна Могила – це грандіозний стародавній архів, який дозволить висвітлити історію цивілізації Шумеру».

* * *

На території України було відкрито одну з найдавніших землеробських культур, яка існувала ще в IV–III тисячолітті до н. е. За місцем археологічних розкопок, які проводилися біля села Трипілля на Київщині, її було названо трипільською, або «Кукутень-Трипілля».

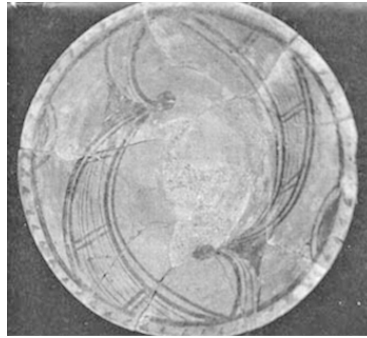
* * *

Знахідки, виявлені біля села Трипілля, свідчать про те, що трипільці користувалися знаряддями з каменю, але вже вміли обробляти мідь, знали та вирощували більше десяти злакових культур, використовуючи для цього дерев'яний плуг; будували двоповерхові помешкання, користувалися календарем та володіли гончарним мистецтвом. Завдяки глиняним печам та розфарбованій кераміці трипільська культура відома в усьому світі. Її орнаменти, що дійшли до нас через тисячоліття, значною мірою збереглися і вважаються сьогодні традиційно українськими.

* * *

Трипільці лишили нам дуже багато загадок. Дослідники і досі не можуть пояснити, чому кожні 50–60 років вони спалювали свої помешкання та переходили на інше місце. Можливо, це був ритуал, що відповідав їх космогонічному уявленню про життєвий цикл, а можливо, просто з часом землі виснажувалися і час було шукати нові, більш родючі? Так чи інакше, та тепер залишки трипільських городищ знаходять по всій Україні. Деякі вчені висловлюють припущення, що саме трипільській культурі ми зобов'язані появою землеробства.

Трипільська кераміка

* * *

При в'їзді у славетне село Трипілля Київської області височіє Дівич-гора, на якій було розкопано жертovníк богині-діви зарубинецької культури (III ст. до н. е. – II ст. н. е.) та рештки давньоруського городища Трипілля, згадуваного в літописі за 1093 рік. Цікомо можливо, що його було побудовано приблизно у 1032 році, коли Ярослав Мудрий, що укріплював кордони, ставив міста по річці Стугні.

* * *

Влітку 2008 року на острові Хортиця археологами знайдено культову споруду бронзової доби, якій, за оцінками спеціалістів, більше п'яти тисяч років.

* * *

Приблизно у 1000 році до н. е. в українських степах з'явилися кочівники кіммерійці, які стали першим народом на цій території, чия назва було зафіксовано у писемних джерелах. Вони заселили усе степове Причорномор'я від Дону до Дністра і лишалися там приблизно до VII ст. до н. е.

* * *

Греки називали кіммерійців «споживачами коров'ячого молока». Шодо походження кіммерійців існують різні точки зору: одні вчені вважають, що вони прийшли з районів Нижнього Поволжя, інші стверджують, що цей народ є корінним населенням українських земель.

* * *

На початку VII століття до н. е. на зміну кіммерійцям прийшли скіфи. Про їх походження існує чимало легенд. Одна з них говорить, що вони походять від самого Зевса, і першим скіфським царем був його онук Колоксай. Інші легенди розповідають, що їх першим царем був Скіф, що народився від наймогутнішого з грецьких героїв – Геракла та напівжинки-напівзмії Єхидни.

* * *

За Геродотом, скіфські племена відрізнялися одне від одного за родом занять: між Південним Бугом та Дністром жили скіфи-землероби, на лівому березі Дніпра і далі на схід оселилися кочівники-скотарі, а на південь та схід від них влаштувалися так звані царські скіфи, яким підкорювалися усі інші.

* * *

Царські скіфи були хоробрим та войовничим народом, що створив на території України першу державу – Велику Скіфію – із столицею, яка знаходилася на Дніпрі. Пізніше у кримських степах на річці Салгир скіфи побудували місто Неаполь Скіфський, куди у II сторіччі до н. е. цар Скілур переніс столицю скіфської держави. Велика Скіфія проіснувала до III сторіччя н. е., коли під ударами готів пали її останні міста.

* * *

Від скіфського періоду в Україні лишилися лише численні кургани. Найвідомішими серед них вважаються Солоха, Чортотликський, Куль-Оба, Царський, Золотий та Мелек-Чесменський.

* * *

Найбільшим із скіфських курганів є Царський, розташований на околицях нинішньої Керчі: його висота сягає 17 м, довжина окружності 260 м, а діаметр 80 м. Дивовижною є будова його склепіння, що являє собою ідеально правильні кола, складені з кам'яних брил.

* * *

Найунікальнішим можна вважати Золотий курган, оскільки він єдиний з усіх має не звичайну, конусоподібну, а сферичну форму. До того ж його насипано не із землі, а з бутового каміння та облицьовано величезними кам'яними блоками. Для його створення знадобилося на менше 20 тисяч м³ буту.

* * *

На жаль, більшість скіфських курганів давно пограбовано. Натомість у Куль-Обі та Мелек-Чесменському було знайдено дуже багаті поховання IV–III сторіч до н. е. Саме в них знайдено відомі скіфські золоті прикраси та посудини, створені у «звіриному стилі». На них із дивовижним художнім чуттям зображено оленів, птахів, барсів та коней, яких цей народ особливо поважав.

* * *

Найвідоміша золота прикраса, що створена у «звіриному стилі», це, звісно, золота пектораль, знайдена у 1971 році археологом Б. Н. Модзалевським в Товстій Могилі, скіфському кургані IV ст. до н. е. поблизу міста Орджонікідзе Дніпропетровської області.

* * *

Після падіння Великої Скіфії на українські землі з берегів Волги прийшли племена воїновничих сарматів. Як писав батько історії Геродот, вони начебто походили від союзу амазонок із скіфами. Вочевидь, основою для такого повір'я слугували звичаї сарматів. Їхні жінки нарівні з чоловіками полювали та брали участь у військових сутичках. Навіть ховали сарматок зі зброєю.

Золота пектораль із скіфського кургану Товста Могила.

Фрагмент пекторалі

* * *

До наших днів збереглися рештки незвичайного рукотворного земляного укріплення, яке тягнеться майже через усю територію України: від Полтавщини та наддніпрянського Трипілля до Дунаю. Як каже легенда, колись на жителів Подніпров'я постійно нападав Змій. Але одного разу богатир Кирило Кожум'яка переміг його та запряг у плуг. Земля, вивернута з борозни Змієм, і створила величезні насипи. Дотягнувши плуг до річки, Змій від втоми та спраги випив забагато води та здох, а вали з тих пір стали називатися Змієвими.

* * *

Походження цих земляних укріплень, які сягають 10-15-метрової висоти, досі лишається загадкою. Одні вчені вважають, що цей вал звели у VII ст. до н. е. племена фракійців для захисту від скіфів. Інші стверджують, що ними користувалися і скіфи, і даки, і готи, і слов'яни. Треті схильні датувати їх епохою Київської Русі, оскільки зведення таких гігантських споруд потре-

бувало великої кількості людей, титанічної праці протягом кількох десятиліть і було можливе лише за умови існування держави.

* * *

Ще на початку VI століття до н. е. в Причорномор'ї з'явилися численні грецькі поселення – міста-поліси Ольвія, Херсонес, Феодосія, Тир, Німфей, Кіммерик, Мірмекій, Тирітака, Манаїс. Головним серед них був Пантикапей (нині – Керч).

* * *

До наших днів найкраще збереглися руїни Херсонесу, що знаходиться на околиці Севастополя. В IV–III ст. до н. е. територія цього міста складала 33 га, а населення – близько 15 тисяч жителів. Тут були широкі вулиці (4–6,5 м), торговельна площа, багато споруд суспільного та культурного призначення, зокрема театр. Сьогодні в музеї під відкритим небом «Херсонес Таврійський» можна побачити залишки житлових будівель, винарень, гончарних печей, цистерн для соління риби, бань (терм), монетного двору, порту. Все це було характерно для грецьких поселень Криму.

Руїни Херсонесу

* * *

Нещодавно на Волині на берегах Хриницького водосховища українські археологи розкопали культову споруду готського племені – жертовник, який був центром великого поселення готів. Як стверджують історики, германські племена готів з'явилися на території нинішньої Волині в III ст. н. е. Вони перейшли безкраї поліські болота і підкорили праслов'ян – венедів. На місці готського поселення було знайдено гарпун з кісті у вигляді тризубця, амфора із зображенням найдревнішого на території Європи рала та невеличка скульптурка єгипетського бога Сарапіса.

* * *

А у Закарпатській області археологи дослідили Малокопанський могильник і виявили там немало цінних знахідок – ритуальних посудин, знарядь праці, зброї, прикрас та начиння із золота. Вони датуються I ст. н. е., коли на цьому місці (біля села Мала Копань) заснувало

своє поселення плем'я даків. В цілому, за словами вчених, на території України існує близько 150–200 тисяч археологічних пам'яток – це більше, ніж у решті Європи.

* * *

Найдревнішою слов'янською культурою на українських землях вважається зарубинецька (III ст. до н. е. – II ст. н. е.). Її сліди вперше було виявлено біля села Зарубинці під Києвом. Розповсюдження цієї культури сягало меж сучасних Харкова, Луганська і басейну Дністра. Її городища складалися з 10–15 поселень, що належали одному племені.

* * *

Походження терміну «слов'яни» і досі остаточно не з'ясоване. Деякі історики вважають, що в його основі лежать поняття «слава» або «слово». Небезпідставним є і припущення, що «слов'яни» – «сли», тобто «посли», «представники» народу «вене». А візантійський історик Йордан писав, що слов'яни були відомі під трьома назвами: венети (венеди), анти та склавини.

* * *

У другій половині I тисячоліття слов'янське суспільство, яке вже мало більше 15 великих племінних об'єднань, розділилося на три гілки: західну, південну та східну. Найсильнішим племенем серед них були поляни, які врешті і створили Древньоруську державу – Київську Русь, що виникла на українських землях в IX сторіччі.

За переказами, столицю Древньоруської держави – Київ – заснували три брати з племені полян: Кий, Щек і Хорив, а також їхня сестра Либідь. Кий став його першим правителем. Сучасна наука вважає цю розповідь легендою, однак археологічні дані вказують на те, що засновниками Києва дійсно були поляни і що місто виникло приблизно у V сторіччі як центр їхнього племені.

Заснування Києва. Мініатюра з Радзивілівського літопису

* * *

Згідно з найдавнішим східнослов'янським літописом «Повість минулих літ», першими правителями Києва були варяги Аскольд і Дір, які у 862 році покинули дружину князя Рюрика,

спустилися вниз по Дніпру і захопили це багате місто. В 882 році родич Рюрика Олег хитрістю виманив їх за стіни фортеці і, звинувативши в узурпації влади, вбив, після чого сам почав княжити у Києві.

* * *

За час свого правління войовничий та мудрий князь Олег (помер в 912-му чи 922 р.) розповсюдив свою владу на схід та захід від Дніпра. Але свій найвідоміший воєнний похід він здійснив 907 року в столицю Візантії – Царгород (Константинополь). Щоб дістатися туди із численною армією, Олегу, як стверджують літописи, знадобилося дві тисячі кораблів. Але візантійці закрили доступ до міської гавані, і тоді Олег вирішив дістатися Царгорода сухоходом. Він звелів поставити кораблі на колеса і при ходовому вітрі швидко досяг мети. Перелякані візантійці вимушені були почати з ним переговори, в результаті яких погодилися виплатити Олегові данину. А князь на знак своєї перемоги над ними повісив на воротах Царгорода свій щит.

Похід Олега на Царгород. Мініатюра з Радзивілівського літопису, XIII ст.

* * *

За легендою, князя Олега поховали у величезному кургані, який знаходиться на околиці сучасного міста Овруч Житомирської області. В 1961 році тут було встановлено пам'ятний знак, який свідчить, що це місце дійсно є місцем його поховання.

* * *

Правління наступного київського князя Ігоря (?-945) було не таким успішним, як Олегове, і завершилося трагічно. За переказами, зібравши встановлену данину з дrevлян, князь одразу ж вирішив повернутися за додатковою. Це викликало повстання підданих. Непокірні дrevляни прив'язали князя до верхівок двох зігнутих дерев, а потім відпустили їх.

* * *

Дружина Ігоря, княгиня Ольга (?-969), наслідуючи звичаї того часу, жорстоко помстилася за чоловіка. У «Повісті минулих літ» розповідається про те, як їй вдалося взяти неприступну столицю древлян Ікоростень. Коли її війська підступили до стін міста, вона замість звичайної данини попросила по два голуби з подвір'я. Потім княгиня веліла прив'язати до лапок голубів клоччя та підпалити його. Птахи повернулися до своїх домівок, і дерев'яні будівлі спалахнули, як порох. Древляни вимушені були здатися. Відомо також, що Ольга стала першою київською княгинею, що прийняла християнство.

Пам'ятник княгині Ользі

* * *

Син княгині Ольги, Святослав (?-972), був найвойовничішим з київських князів. За хоробрість, виявлену на полі битви, відомий історик М. Грушевський називав його «козаком на престолі». Загинув Святослав у бою з печенігами. За легендою, печенізький князь Куря велів зробити з черепа Святослава чашу і пив з неї на бенкетах. Він вважав, що завдяки цьому до нього перейде військова хоробрість та полководницька майстерність князя.

Князь Святослав

* * *

Правління князя Володимира (близько 960-1015), якого називають Великим, відкрило нову епоху розвитку Древньоруської держави. Він був сином князя Святослава та ключниці княгині Ольги Малуші. Але деякі історики вважають, що дівчина була донькою древлянського князя Мала, що потрапила в полон після походу Ольги на древлян. Зробивши її наложницею сина, мудра Ольга, вочевидь, мала намір закріпити положення Святослава серед корінного населення Русі і зробити древлян його союзниками.

* * *

На початку свого правління Володимир був затятим язичником. Однак у 988 році він прийняв християнство і змусив охреститися своїх підданих. З того часу його стали вважати взірцем християнського правителя. І дійсно, відомо, що «боячись гріха», він перестав страчувати навіть убивць, замінивши смертну кару вирую – штрафом на користь князя за убивство вільної людини. Володимир охоче роздавав милостиню, пожертвував гроші на будівництво Десятинної церкви – першого кам'яного храму Київської Русі. Прийняття християнства та встановлення його як державної релігії на Русі стало найвизначнішим кроком у політиці Володимира.

Володимир Великий

* * *

Однією з найдраматичніших сторінок історії Київської Русі стало сходження на престол князя Ярослава Мудрого (978-1054). Через міжусобну боротьбу за владу мученицьки загинули його брати Борис та Гліб. Довгий час вважалося, що у загибелі княжичів винен їхній зведений брат, туровський князь Святополк, названий за цей злочин Окаянним. Сьогодні вчені висувають версію про те, що винуватцем цієї трагедії був зовсім не Святополк, а Ярослав. Вона підтверджується і кількома західноєвропейськими джерелами та аналізом документальних матеріалів того часу. Невинно убитих князів Бориса та Гліба було долучено до лику святих, на їхню честь названо багато українських храмів та монастирів.

* * *

За князя Ярослава Київська Русь досягла найвищого розквіту. При ньому було складений перший збір законів держави – «Руська правда». Ярослав намагався зробити Київ центром православ'я, тому і звелів звести на київській землі храм Св. Софії за зразком та подобою єрусалимського. А ще, будучи книголюбом, він створив першу в Київській Русі бібліотеку. Саме за його велику просвітницьку діяльність князя назвали Мудрим, але зробили це не сучасники князя, а істориографи другої половини XIX століття.

* * *

Не менш високо оцінили діяльність Ярослава Мудрого українці в XXI столітті: 40 % учасників голосування за фінальну десятку в проєкті «Великі українці» (2008) на телеканалі «Інтер» віддали йому перше місце.

* * *

Ярослава Мудрого також небезпідставно вважають видатним дипломатом. Основним засобом, що використовувався ним для укріплення авторитету Київської Русі і встановлення міцних зв'язків з державами Західної Європи, було укладення династичних шлюбів. Сам він вступив у шлюб з донькою шведського конунга Олафа – Інгигердою, яка при хрещенні отримала ім'я Ірина. Свою сестру Добронегу князь видав за польського короля Казимира, старший син Ізяслав одружився з сестрою Казимира. Доньку Єлизавету Ярослав віддав за норвезького королевича Геральда, донька Анастасія стала дружиною короля Угорщини, син Всеволод одружився з візантійською принцесою Марією, а Святослав – з онучкою германського імператора. Через таку велику кількість родинних зв'язків із зарубіжними монархами Ярослава називали «тестем Європи». Та з усіх його дітей найбільшу повагу і шану заслужила Анна Ярославна, що стала королевою Франції.

Ярослав Мудрий

* * *

Анна Ярославна стала королевою Франції в 1051 році після вінчання з Генріхом I. Їй було тоді 22 роки від народження, і, на відміну від свого царственного чоловіка та його придворних,

вона вміла читати, писати, знала грецьку мову та латину, вивчала історію, правила етикету і взагалі була «старанна до книг». Одну з них – Євангеліє, написане слов'янською мовою, вона привезла із собою з Києва. На ньому вона присягала при возведенні її на французький трон. Тепер воно як безцінний раритет зберігається в Національній бібліотеці Парижа, і його називають Реймським. До речі, саме це Євангеліє стало невід'ємним атрибутом коронації правителів Франції. Якщо неписьменний Генріх ставив під державним наказом хрестик, то донька Ярослава писала латиною: «Королева Анна».

* * *

Після смерті свого чоловіка Анна Ярославна стала регенткою при своєму малолітньому синові Філіпі I. Нині туристи, відвідуючи Санліс, улюблену резиденцію королеви, можуть помилуватися статуєю, створеною в XVIII столітті. Це єдине скульптурне зображення Анни Ярославни, що збереглося до наших днів. На постаменті слова, що визначили її місце в історії: «Анна з Києва – королева Франції».

Анна Ярославна. Пам'ятник у Санлісі, Франція

* * *

Гідним наступником Ярослава Мудрого став його онук, князь Володимир Мономах (1053–1125). Своє прізвисько він отримав тому, що був онуком візантійського імператора Костянтина Мономаха. Однак є інша версія пояснення цього прізвиська. Під час походу на генуезців при взятті Кафи Володимир у поєдинку начебто вбив генуезького князя. За це його і назвали Мономахом, тобто єдинокорцем.

Володимир Мономах

* * *

Слід зазначити, що битися Володимирі доводилося дуже часто. Десятки разів вирушав Володимир у походи проти кочівників та перемагав їх. Дійшло до того, що половці бігли, ледве зачувши, що наближається військо Мономаха.

* * *

Однак не тільки військовими подвигами прославлене ім'я Мономаха. Час його правління характеризується розквітом держави в цілому. Було підготовано нову редакцію «Руської правди», будувалося багато нових церков. Сам Володимир, безсумнівно, мав неабиякий письменницький талант: його відоме «Повчання» вважається видатною літературною пам'яткою того часу.

* * *

Назва «Україна» вперше згадується в Київському літописі під 1187 роком. Потім вона з'являється в інших літописах XII-XIV століть, але щоразу означає різні частини української території. Існує велика кількість версій тлумачення цієї назви. Багатьма істориками було прийняте визначення України як «окраїни», тобто «прикордонного краю», дане М. Грушевським. Постає питання: окраїни чого, якої держави? Росії чи Польщі? Адже назва «Україна» з'явилася значно раніше, ніж самі ці держави. А ось професор Шелухін ще у 1936 році стверджував, що цим терміном називалася земля, «укроєна (тобто відрізана, викроєна) нашими пращурами силою меча».

* * *

Деякі сучасні дослідники вважають, що назва «Україна» не слов'янська, а дослов'янська, і її таємниця ховається в загадковому слові «укритяни», що згадується у «Повісті минулих літ». Є і такі, які тлумачать термін «Україна», посилаючись на «укрів» або «укранів» – деяке напівміфічне плем'я полабських слов'ян, яке начебто мешкало на території Південної Німеччини, що прилягала до Балтійського моря. Так чи інакше, але загадка походження назви країни так і лишається нерозгаданою.

* * *

Одним з перших князівств, яке від'єдналося від єдиної Київської держави, була Галицьке (Галичина). Це сталося в кінці XI ст. Найбільшого розквіту Галицьке князівство досягло при Ярославі Осмомислі. Це був надзвичайний політик, який не дарма отримав від сучасників своє прізвисько, яке означало «людина, яка має вісім чуттів». Та і говорив він вісьмома мовами: українською, польською, болгарською, грецькою, німецькою, угорською, арабською та латиною.

* * *

Об'єднання Галичини та Волині в єдине Галицько-Волинське князівство відбулося в 1199 році за князя Романа Мстиславича. Йому вдалося створити нову сильну державу, що включала українські землі від Карпат до Дніпра.

* * *

Першим королем на українських землях став Данило Галицький (близько 1201–1264). Його коронували в 1253 році в Дорогочині короною, надісланою Папою Римським. Основою його політики було вміле маневрування, пошуки компромісів між католицьким Заходом та монголами, що захопили більшу частину українських земель.

Данило Галицький

* * *

Після Данила королівський титул успадкували його син Лев та онук Юрій, який став останнім з українських правителів, який підписував свої накази як «король Руський, Великий князь Київський, Володимир-Волинський, Галицький, Луцький та Дорогочинський».

* * *

З середини XIV століття Україна опинилася під владою Великого князівства Литовського. Однак це мало що змінило в управлінні державою. Не втручалися литовці і в духовне життя українського народу. Більше того, вони самі багато перейняли від українців: звичаї, вірування, навіть мову, якою був написаний основний закон країни – «Статут литовський».

Проявляючи повагу до місцевих традицій, литовці підкреслювали: «Старого ми не змінюємо, а нового не вводимо».

* * *

Положення України різко змінилося після об'єднання у 1569 році Литви та Польщі в одну державу – Річ Посполиту. Опинившись під владою польської шляхти, українці відчували не тільки політичний, але й економічний, релігійний та культурний тиск. Саме у цей період вперше було поставлено під сумнів існування українського народу як окремого етнічного угруповання. З цього періоду у життя українського селянства майже на 300 років увійшла панщина – обов'язкові роботи селян на пана. Вони перетворилися на безправних кріпосних, які повністю залежали від поміщика.

* * *

Ступінь закріпачення селян в різних регіонах України був неоднаковий. Особливо жорсткий характер він мав на західноукраїнських землях – в Галичині та на Волині. Якщо на Київщині селянин працював два-три дні на тиждень на пана, то в Галичині – чотири-п'ять днів. А ось у малонаселених Карпатах та Придністров'ї, де не вистачало робочих рук, кріпацтва майже не знали.

* * *

Найвидатнішою подією українського життя XV–XVI ст. стало зародження козацтва. Існує безліч версій про походження козаків, але жодної з них повністю не доведено. Одні дослідники шукали їхніх предків серед скіфів, половців, хазар, татар, гірських черкесів та інших народів. Інші відносили козаків до особливого військового товариства, що утворилося внаслідок змішування кількох народностей. Існує також теорія історика Гордєєва, який вважав предками козаків слов'ян, розселених золотоординськими ханами на майбутніх козацьких територіях.

* * *

А от із самим словом «козак» усе більш-менш зрозуміло. Воно, вочевидь, має тюркське походження. В середині XV ст. татари так називали легко озброєних кінних воїнів, які несли охоронну службу в генуезьких містах Причорномор'я. В більш пізні часи це слово у турків стало означати незалежну вільну людину. А в російських літописах XV ст. козаки – це вільні люди, які, проте, не мали власної землі. Їх наймали на службу для виконання військових обов'язків.

Запорозький козак

* * *

Першим відомим в історії козацьким отаманом був український магнат з роду Гедиминовичів – князь Дмитро Вишневецький (1516–1563), названий Байдою. В 1550 році він успадкував Черкаське та Канівське староства і вже за два роки зумів об'єднати розрізнені козацькі загони під своїм керівництвом.

* * *

Влітку 1556 року на острові Мала Хортиця за дніпровськими порогами Байда побудував укріплене містечко – Запорозьку Січ, що стала колискою українського козацтва. Площа цієї козацької фортеці складала близько 500 га, навколо неї було насипано земляні вали висотою 12 м та встановлено міцний дерев'яний частокіл, або «засіку» (звідки й пішло слово «січ»). Захищали це укріплення гармати, захоплені у турок.

Байда Вишневецький

* * *

Острів Хортиця в Запоріжжі – справжнє джерело історії. Прославився він не тільки як колиска Запорозької Січі. Тут було знайдено сліди стоянок первісної людини, прадавніх слов'янських племен, скіфів та кіммерійців, сарматів та половців. Хортицю відвідували славні київські князі Олег та Ігор, княгиня Ольга та Володимир Мономах. За легендою, саме тут, на Чорній скелі острова, навесні 972 року загинув київський князь Святослав.

* * *

Відоме своїми археологічними скарбами містечко Кам'янка-Дніпровська в Запорізькій області засновано в середині XVIII ст. На початку IV ст. до н. е. на його території водночас з'явилося більше 100 скіфських поселень. Сьогодні найбільш дослідженими є Кам'янське та Лісогорське городища. Неподалік від міста знаходяться й інші скіфські пам'ятники – курганні могильники Солоха та Мамай.

* * *

Найвищим знаком влади в козацькому війську була булава, яку мали право носити тільки гетьмани та кошові отамани. Козацькі полковники носили перначі – ребристі булави меншого розміру, які тримали за поясом. Після обрання гетьманом Богдан Хмельницький носив срібну позолочену булаву, прикрашену перлинами та коштовним камінням.

Герб Війська Запорозького

Козацькі клейноди

* * *

Запорозька Січ зіграла величезну роль у формуванні національної свідомості українців. Вона стала своєрідною республікою, що нагадувала лицарський орден і включала у різні часи від 40 до 50 тисяч людей. Жінки та діти туди не допускалися. Всі козаки мали рівні права та

брали участь у радах (нарадах), де зазвичай перемагала та сторона, яка кричала голосніше. Меншість, не згодну із рішенням ради, змушували поступитися більшості. На таких радах обирали козацьких провідників (гетьманів, отаманів, писаря, осавулів, обозного та суддю), вирішували, коли і у який похід іти. Незважаючи на усі недоліки такої системи самоуправління, вона, безумовно, мала певні демократичні елементи, які дають підстави вважати Запорозьку Січ козацькою республікою.

* * *

Жили козаки на Січі у куренях – великих наметах, сплетених з хмизу та укритих кінськими шкурами. Куренем називався і військовий підрозділ. Всього у Запорозькій Січі в різні часи нараховувалося 38 куренів. А територіально козацьке військо ділилося на вісім паланок. В буквальному перекладі з турецької слово «паланка» означало невелику фортецю, а запорожці називали так центр управління певною частиною території.

* * *

Усі козаки ділилися на дві групи – реєстрові та нереєстрові. Реєстрові козаки – це наймане військо з числа запорожців, яке мало охороняти південні межі держави. Його було створено в 1572 році королем Речі Посполитої Сигізмундом II Августом. Спочатку до козацького реєстру було внесено лише 300 осіб. Але у 1576 році польський король Стефан Баторій збільшив число реєстрових козаків до 600 осіб, дав їм гетьмана, клейноди та печатку з гербом. А у 1630-х роках їх кількість вже досягала 6–8 тисяч. Це були професійні воїни, які отримували від уряду гроші, спорядження та одяг, право на самоуправління та судовий імунітет і повністю звільнялися від кріпосної залежності.

* * *

Козаки часто вирушали у морські походи на легких човнах, які вміщали до 60 осіб. Їх називали «чайками». Історики відзначають, що число таких кораблів у козацькій флотилії могло коливатися від 16 до 400, а в окремих випадках на Чорному морі діяло одночасно до 1500 «чайок». Вони безстрашно атакували навіть турецькі галери. Ось що писав на початку XVII ст. італійський посол д'Асколі: «Козаки такі відважні, що не тільки за рівних сил, але і 20 „чайок“ не бояться 30 галер падишаха, як це щороку видно у бою». А у турецьких документах зустрічаються відомості про те, як козаки з'являлися просто з-під води. Так, у 1595 році зафіксовано появу біля турецької фортеці Синоп козацьких підводних «чайок», за допомогою яких запорожцям вдалося неочікувано захопити місто. Це стало потрясінням для турецького султана та усієї Європи. Детальніше про наявність у запорожців нібито «підводних» човнів повідомив у 1827 році французький інженер Фурньє, який писав: «Запорозькі козаки користувалися гребними човнами, які здатні були занурюватися під воду, долати у зануреному стані значні відстані і вирушати назад під вітрилами».

Козацькі «чайки» штурмують Кафу

* * *

Незаперечним фактом є те, що перша морська битва за участі козаків, згідно з історичними документами, відбулася у 1492 році біля міста Тягиня (Бендери). Тоді козаки взяли на бордаж турецьку галеру і звільнили усіх невільників. А закінчилася їхня морська епопея в 1696 році при взятті Азова.

* * *

Найвищої активності морські походи досягли в 1600–1620 роках за гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного (1578(?)-1622). Під його керівництвом козаки у 1605 році взяли турецьку фортецю Варну, а наступного року – Кафу. До 1616 року він здійснив ще кілька успішних походів проти султанської Туреччини та Кримського ханства, захопив Очаків, Перекоп, Синоп, Трапезунд та знову Кафу. Особливо успішним було взяття Кафи: козаки захопили фортецю, знищили 14-тисячний турецький гарнізон, спалили флот та звільнили тисячі українських невільників, адже в місті знаходився головний невільничий ринок Криму.

Петро Сагайдачний

* * *

Відзначився гетьман Сагайдачний і у сухопутних битвах. В 1620–1621 роках він очолив 40-тисячне військо, яке разом із польською армією завдало поразки турецько-татарському війську під Хотиним. Але у ході цієї битви визначного полководця було поранено отруйною

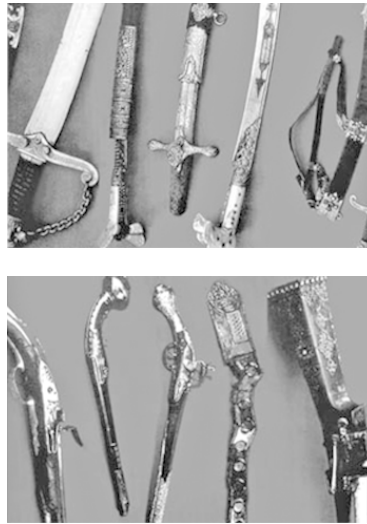
стрілою, і 20 квітня 1622 року він помер. Сьогодні неподалік від колись неприступних стін Хотинської фортеці на високих дністрових кручах йому встановлено пам'ятник.

* * *

В Донецькій області, на кордоні з Росією, є незвичайний археологічний пам'ятник – Савур-Могила (Саур-Могила). Як розповідає легенда, це могила козака Савура (Сави, Савки), який загинув у цих місцях у нерівному бою з ординцями.

* * *

Козаки були чудовими зброярами, уміли навіть виготовляти порох. З 1511 року вони користувалися рушницями, а окрім того – пістолями, списами, шаблями, самопалами, бойовими молотами, пищалями та гарматами.

Козацька зброя

* * *

Француз Гійом де Боплан, який побував в Україні і бачив козаків, писав про них: «Вони кмітливі та щирі, вимогливі та щедрі, не жадібні до багатства, але надзвичайно цінують волю. Міцні тілом – легко переносять спеку та холод, голод та спрагу. На війні стійкі, відчайдушні, сміливі і навіть легковажні, бо не цінують свого життя... В більшості випадків закінчують життя на ложі слави – убитими на війні».

* * *

Козацтво нерідко брало участь у селянських повстаннях, спрямованих проти гніту польської шляхти. Перше з них, яким керував український шляхтич та гетьман реєстрових козаків Криштоф Косинський, спалахнуло в 1591 році, але не увінчалось успіхом – в травні 1593 року Косинський загинув у битві з військами князя Олександра Вишневецького. Більш потужним було повстання 1596 року під керівництвом сина ремісника Северина Наливайка. Поляки вважали його своїм найстрашнішим ворогом, а українська біднота – національним героєм. Він розправився з магнатами і шляхтою на Волині та рушив на об'єднання з білоруськими повстанцями. Наливайко провів дві значні битви проти армії Речі Посполитої – під Білою

Церквою і в урочищі Гострий Камінь – і побудував під Лубнами укріплений табір. Але верхівка реєстрового козацтва зрадила вождя та його соратників: поляки увірвались до табору та вирізали майже усіх повстанців, а самого Наливайка після полону і тортур стратили у квітні 1597 року на майдані у Варшаві.

Криштоф Косинський

Северин Наливайко

* * *

Польська шляхта найжорстокішим чином розправлялася не тільки із очільниками повстань, але й з усіма, хто так чи інакше підтримував козаків. Особливо лютував князь Ієремія (Ярема Михайло) Вишневецький – один з найбагатших магнатів України. Він володів тисячами садиб по обидва боки Дніпра. Однією з них був Вишневець (нині Тернопільської області). Жителі його й досі розповідають про «шалені шахи», в які полюблив грати господар садиби. Гра відбувалася на велетенській, вимощеній чорним та білим камінням шаховій дошці. В ролі фігур виступали кріпаки Вишневецького. «Виграні» фігури одразу ставали власністю того з вельможних шахістів, хто їх «вигравав». Так знатний шляхтич розважався в мирний час, а дізнавшись про погроми та розорення польських садиб, скоєні повстанцями, він зі своєю 6-тисячною армією пройшов «вогнем і мечем» з Лівобережної України на захід, лишаючи на своєму шляху гори трупів.

* * *

В 30-ті роки XVII століття практично усю Україну було охоплено численними козацько-селянськими повстаннями. Ними керували козацькі гетьмани та кошові отамани Тарас Федорович (Трясило), Павло Бут, Яків Острянин, Дмитро Гуня, Іван Сулима. Останньому навіть вдалося у 1635 році знищити польську фортецю Кодак, побудовану на північ від Запорозької Січі спеціально для протидії запорожцям. Але щоразу мужні повстанці наражалися на зраду козацької старшини. Польська влада не тільки придушила усі повстання, але і ввела з 1638 року більш суворі умови організації козацького війська: було відмінено козацькі привілеї та самоуправління, козаків позбавлено права обирати старшину, а замість гетьмана уряд призначав польського старосту. Такий стан речей зберігався до 1648 року – часу, коли почалася Національно-визвольна війна українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького.

* * *

Цікавим фактом біографії Б. Хмельницького стала його домовленість у 1646 році з французьким послом де Бержі про відправку козацького війська до Дюнкерка. В штурмі цього міста взяли участь близько 2400 запорожців на чолі з полковниками Сірком та Солтенком.

* * *

Богдана Хмельницького (1595–1657) в 1648 році було обрано гетьманом України, після чого він одразу ж почав готуватися до військових дій проти Польщі. Маючи усього лише три тисячі козаків та три гармати, він завчасно заручився підтримкою кримського хана, який прислав йому 6-тисячне татарське військо (за іншими даними, навіть 20-тисячне) на чолі з видатним полководцем Тугай-беєм. Гетьман також умовив перейти на свій бік полки реєстрових козаків під керівництвом Ф. Джалалія, який відтоді став його вірним соратником. А от польський коронний гетьман Н. Потоцький недооцінював сили та боєздатність українського війська. Відправляючи в похід проти козаків свого сина Станіслава, він зверхньо заявив: «Соромно відправляти велике військо проти мерзенної зграї підступних холопів». Цей прорахунок дорого обійшовся полякам: у першій же битві, яка відбулася в кінці квітня 1648 року неподалік від села Григорівка (Дніпропетровська область) на березі ріки Жовті Води, польське військо було повністю розбите. За переказом, у живих лишився лише один жовнір, який, перевдягнувшись селянином, приніс коронному гетьману сумну звістку про те, що його син у полоні.

Богдан Хмельницький

* * *

Битва під Корсунем, що відбулася 15–16 травня того ж року, стала ще одним проявом полководницького таланту Б. Хмельницького. Дезорієнтувавши супротивника перебільшеними даними про чисельність свого війська, він змусив його відступати. В результаті поляки потрапили під мушкетний обстріл українських піхотинців, а шойно дісталися урочища Горохова Діброва, опинилися у пастці між болотом та високими кручами. Вийти з цієї глибокої балки було неможливо, оскільки українці заздалегідь перекопали дорогу. Поляки вимушені були зупинитися та перейти до оборони. Однак усі спроби розвернути артилерію виявилися марними – вози з гарматами застрягли у болоті. Тиснява у балці не дозволила кінноті вступити у бій. Тим часом бійці Максима Кривоніса відкрили із засідки вогонь з гармат та самопалів, а з тилу поляків атакували козаки Хмельницького і татари Тугай-бея. За чотири години польське військо було повністю розгромлене.

* * *

В битві під Пилявцями (11–13 вересня) поляки кинули проти війська Богдана Хмельницького величезну армію. Вона складалася з 32 тисяч шляхтичів, при яких було від 40 до 50 тисяч обозної челяді, а також 8 тисяч німецьких найманців. Вона мала значний артилерійський потенціал – близько 90 гармат. Єдиним недоліком цієї армії було... її командування. Для керівництва вибрали трьох полководців: Домініка Заславського, коронного підчашого Миколу Остророга та коронного хорунжого Олександра Конецпольського. Перший з них, найстарший за віком, був людиною без власної думки, в'ялою та нерішучою, другий – освіченим латиністом, але поганим воєначальником, третій – 19-річним юнаком, гордим та запальним, але без жодного військового досвіду. Недарма Б. Хмельницький насмішувато охрестив їх «периною», «латиною» та «дитиною». Вони не мали авторитету у війську, в якому до того ж не було єдності та дисципліни. Це і зумовило завершення битви на користь українців.

Битва під Пилявцями

* * *

Богдан Хмельницький, безсумнівно, був видатним полководцем та організатором. Саме він виділив кавалерію у окремий рід військ (до того головною силою у козаків була піхота), значно збільшив артилерійський корпус, закріпив за кожною гарматою власну обслугу, а також наказав встановити малокаліберні гармати на двоколісні вози, які стали своєрідним прообразом тачанки. Використовуючи свій досвід та знання європейських військових доктрин, гетьман розробив власну стратегію і тактику ведення бою. Так, характерну для того часу пристрасть полководців до тривалих облог він замінив активним і рішучим наступальним ударом. Йому

завжди вдавалося знайти найуразливіше місце в обороні супротивника і саме туди нанести головний удар. Ініційовані ним славетні козацькі засади, демонстративні атаки, удавані відступи та інші тактичні прийоми стали причиною поразки багатьох польських полководців.

* * *

25 грудня 1648 року весь Київ вийшов на Софійську площу, щоб привітати гетьмана Богдана Хмельницького та його військо. В його обличчі кияни бачили «українського Мойсея», який «визволив свій народ від польського рабства». Але до справжнього визволення України від польського гноблення лишалось ще близько шести років, наповнених не тільки перемогами, але й поразками.

* * *

Генеральний осавул Ф. Джалалій, у якого були неабиякі військові здібності та високий авторитет серед козацтва, був правою рукою Б. Хмельницького. Особливо він відзначився у битві при Жовтих Водах та під Зборовом, де очолював бойове забезпечення розвідки. Саме йому належав план Берестейської битви, а у подальшому він розробив оперативно-тактичні заходи з розгрому польського війська під Білою Церквою.

* * *

Одним із найвідоміших козацьких полководців, неперевершеним майстром спорудження неприступних валів та фортець був Іван Богун (близько 1618–1664). Його ім'я звучало грізно для усіх ворогів, навіть король Речі Посполитої Ян Казимир під час перемовин з Б. Хмельницьким не раз висував однією з умов перемир'я видачу Богуна. Усі його чудові військові таланти яскраво проявилися в боях під Вінницею у лютому-березні 1651 року. Тоді численна польська кіннота С. Лянцкоронського рухалася до міста, і Богун, у якого було тільки 3 тисячі козаків, наказав робити лунки на ріці Південний Буг. Коли вода у них вкрилася тонкою крижаною кірочкою, він звелів накидати згори соломи та присипати її снігом. Українці, вийшовши ворогові назустріч, після першої ж атаки організували демонстративний відступ. Польські драгуни, намагаючись відрізати їм шлях до фортеці, кинулися через річку і потрапили в замасковані лунки. В іншому бою поляки спробували взяти Богуна у полон, але, маючи надзвичайну фізичну силу, він скинув з себе нападників та поскакав на правий берег. Дорогою козак перестрибнув через лунку, а його переслідувачі потрапили у крижану пастку.

Іван Богун на переправі. Худ. Н. Івасюк

* * *

18 червня 1651 року польські та українсько-татарські війська зішлись для чергової битви біля села Берестечко на Волині. Та незабаром кримський хан Іслам-Гірей III раптово забрав свої зағони з поля бою, захопивши у полон Б. Хмельницького. Протягом десяти днів козаки чекали на повернення гетьмана та тримали оборону. За цей час поляки винищили близько 30 тисяч українців. Рештки української армії вимушені були відступити до болотистої ріки Пляшевої. Там вони, з трьох боків оточені ворогами, а з четвертої – болотом, опинилися у пастці. Тоді Іван Богун звелів побудувати на річці три греблі з возів, бочок, лози та усього, що було під рукою. Це дозволило вивести з оточення більшу частину війська. Але переправитися вдалося не всім. На острові Журавлиха 300 українських воїнів цілий день билися із поляками, що переважали кількісно. На пропозиції здатися вони відповіли відмовою, вивернули кишені та викинули у воду усі гроші, які мали, на знак того, що більше нічого не потребують. За народними переказами, останній з козаків, який лишився у живих, мужньо протримався цілі три години проти ворожого війська.

* * *

Реванш за поразку під Берестечком Б. Хмельницький узяв у битві біля гори Батіг на Вінничині, яка відбулася 1–2 червня 1652 року. Тут українці розбили 20-тисячну польську армію коронного гетьмана Калиновського.

* * *

Для остаточної перемоги над поляками потрібна була підтримка ззовні, і Хмельницький почав серйозно обмірковувати можливість переходу України під заступництво однієї з найсильніших сусідніх держав: Оттоманської імперії чи Росії. Та у православних українців ще надто жива була пам'ять про набіги «бусурман», тому об'єднання з Туреччиною було проблематичним. А от промосковські настрої були традиційно розповсюджені серед народу. Перемовини з Москвою велися довго, і в 1653 році на Земському соборі в Москві було прийнято рішення: «Все Військо Запорозьке з містечками та землями прийняти під государеву високу руку». 18 січня 1654 року в місті Переяславі відбулася рада, на якій козацька верхівка прийняла рішення іти «під владу царя східного, православного». Разом з Б. Хмельницьким козацька старшина присягнула на вірність московському государеві. А невдовзі в 117 містах України царські урядники прийняли таку ж присягу у 127 тисяч українців.

Переяславська Рада. Худ. М. Дерезус

Сторінка постанови Земського собору. 1653 р.

* * *

Польща не змирилася із втратою України. Король Ян Казимир кілька разів направляв до Б. Хмельницького послів з пропозицією розірвати союз і знову об'єднатися з Польщею. Але гетьман відповідав відмовою. Полякам нічого не лишалося, як укласти з московським царем мирний договір (Віленське перемир'я, 24 жовтня 1656 року), за яким Галичина та Волинь, всупереч очікуванням Хмельницького, залишилися за Польщею. Українську сторону до перемов навіть не допустили. Гетьман та козацькі полковники звинуватили царя у зраді і порушенні Переяславської угоди. Це був перший, та не єдиний конфлікт, що виник між союзниками.

* * *

Богдан Хмельницький помер 4 вересня (за іншими даними – 27 липня) 1657 року. Гетьмана поховали в церкві його родового маєтку Суботова. Але в 1664 році, коли Суботів захопив загін поляків на чолі із Стефаном Чарнецьким, залятим ворогом гетьмана, домовина з його рештками зникла з церкви. За однією з версій, поляки спалили рештки, а попіл розвіяли, вистреливши з гармати. За іншою – козаки, аби захистити могилу Хмельницького від наруги, підмінили домовину та перезаховали останки гетьмана в одному з таємних підземель. Так чи інакше, але місце останнього спочинку Богдана Хмельницького досі лишається невідомим.

* * *

Після смерті Б. Хмельницького новим правителем України було вибрано генерального писаря Війська Запорозького Івана Виговського (помер у 1664 році).

* * *

Вибрання Виговського викликало невдоволення серед низового Війська Запорозького, якому не подобалася пропольська орієнтація нового гетьмана. Січовики вважали його нелегітимним правителем і підняли проти нього повстання. Керував ними полтавський полковник М. Пушкар. Щоб придушити повстання, І. Виговський не вигадав нічого кращого, ніж звернутися за допомогою до кримського хана. Війська гетьмана захопили центр повстання – Полтаву – та спалили її. Інші міста, які підтримували повстанців (Лубни, Гадяч та Глухів) було розграбовано, а Миргород віддано до рук його союзників – татар. У цих боях з обох боків полягло

15 тисяч українців. А якщо до цього додати ще невільників, яких татари забрали до Криму, то кількість жертв громадянського протистояння досягає 50 тисяч осіб!

Іван Виговський

* * *

Ще влітку 1658 року І. Виговський прийняв рішення про розрив союзу з Росією та підготовкою нової союзницької угоди з Польщею, яка була ним підписана того ж року в Гадячі. У її основу було покладено проект українського політичного діяча Юрія Немирича про конфедерацію Польщі, Великого князівства Литовського та України (Річ Посполита трьох націй). Її статті передбачали, що кожна із держав, що увійде до конфедерації, буде незалежною. Та як це часто буває, від висловлювання добрих намірів до їх втілення у життя дуже далеко. Запланованої конфедерації не вийшло: Польща знаходилася на межі повної військової поразки, а Росія навряд чи погодилася б на зміну статусу України. Запорожці також не схвалили пропольських намірів гетьмана. На військовій раді в місті Германівка на Київщині під час читання Гадяцьких статей серед них почалися заворушення.

* * *

Цікаво відзначити, що, ведучи перемовини з Польщею, І. Виговський в той самий час тричі присягав на вірність московському царю. І тільки після того, як у Москві дізналися про Гадяцький договір, до України було направлено 100-тисячне російське військо під командуванням князя А. Трубецького. Гетьманські сили нараховували 60 тисяч осіб, у тому числі 16 тисяч козаків, 30 тисяч татар і ногайців, а також близько 14 тисяч польських, молдавських, румунських та сербських найманців. 29 червня 1658 року загони Виговського атакували російський табір біля Сосновської переправи під Конотопом. Після короткого бою гетьман наказав відступати, імітуючи втечу. Кавалерія князя Пожарського кинулася наздоганяти козацькі загони і потрапила у заздалегідь підготовану пастку – із засідки на них накинулася легка татарська кіннота. Пожарський спробував відступити, та його важка кавалерія і гармати застрягли у «справжніх конотопах» – болотяній місцевості біля ріки. Так московське військо опинилося в оточенні. В результаті майже уся кавалерія було знищено. За словами відомого історика С. Соловйова, «цвіт московської кінноти, що відбув щасливі походи 1654 та 1655 років, загинув в один день, і вже ніколи після того цар московський не був у змозі вивести в поле таких блискучих військ».

* * *

Після перемоги під Конотопом Виговський разом із союзниками планував іти на Москву. Однак цьому завадило чергове повстання лівобережних полковників Цюцюри, Золотаренка і Сомка. А напад козаків Івана Сірка на татарські поселення змусив хана з ордою покинути гетьмана і повернутися до Криму. Впоратися із внутрішніми проблемами самому Виговському не вдалося, і на військовій раді в Германівці він був вимушений зректися гетьманства.

* * *

Після зречення влади І. Виговський вирушив до Польщі, де якийсь час обіймав високі офіційні посади. Але за п'ять років колишнього гетьмана поляки безпідставно звинуватили у зраді та за вироком військово-польового суду розстріляли.

* * *

Новим гетьманом України в 1659 році став син Богдана Хмельницького Юрій (близько 1640–1685). Після того за допомогою турок його ще двічі оголошували правителем України, але він, на жаль, не здатен був керувати державою, а тому так і не став достойним спадкоємцем свого великого батька. Ось як несхвально казали про нього сучасники: «Від природи євнух, змії по натурі, обмежений розумом, слабкий тілом». Саме за Юрія Хмельницького Україна втратила свою цілісність. За підписанням у 1667 році між Росією та Польщею Андрусівським мирним договором лівобережна частина країни, що отримала назву Гетьманщина, опинилася під владою Москви, а правобережна – знову увійшла до складу Речі Посполитої.

* * *

Протягом 20 років після смерті Б. Хмельницького події політичного життя в Україні нагадували калейдоскоп: змінювалися гетьмани, плелися інтриги і велася нескінченна міжусобна боротьба. Цей період історики назвали Руїною. Громадянська війна, то припиняючись, то розгоряючись з новою силою, палала протягом 1658–1665 та 1668–1689 років. Змальовуючи ці події у посланні до короля Яна Казимира, польський магнат А. Потоцький свідчив: «... українці самі себе поїдають, один населений пункт воює з іншим, син батька, а батько сина грабує».

* * *

Одним з гетьманів епохи Руїни був Петро Дорошенко (1627–1698). В 1665 році його було обрано гетьманом Правобережної України. Будучи проти союзу з Польщею та Росією, Дорошенко перейшов у підданство турецького султана. Це налаштувало проти нього більшість населення України. В 1676 році він був вимушений здатися в полон російським військам. Цар пробачив Дорошенка і зробив його воєводою у Вятці. Та України колишній гетьман більше не побачив. Він помер у 1698 році в подарованому йому селі Ярополча під Москвою.

Петро Дорошенко

* * *

Можливо, найвидатнішим кошовим отаманом Запорозької Січі часів Руїни був Іван Сірко (близько 1610–1680), уродженець слободи Артемівка під Мерефою на Харківщині. Він особливо прославився походами проти кримських татар, вів себе незалежно, претендуючи на гетьманську булаву на Лівобережжі, зіграв значну роль у зреченні Дорошенка та прийняв від нього присягу на вірність царю. Сірко здійснив більше 100 військових походів, зазнавши поразки лише в одному з них. З його іменем пов'язують легендарний лист запорожців до турецького султана Мухамеда IV.

* * *

Важко знайти в українській історії особистість більш суперечливу та трагічну, ніж гетьман Іван Мазепа (1639–1709). І якщо в народі говорили: «Від Богдана до Івана не було гетьмана», то запорожці, незадоволені участю в частих російських походах, називали Мазепу «вітчимом України». І сьогодні одні вважають його борцем за незалежність України, другі – спритним авантюристом, що прагнув особистої влади, треті – зрадником. Одне безсумнівно – він був неабияким політиком, тонким дипломатом, високоосвіченою й талановитою людиною. Приймаючи рішення про перехід на бік шведського короля Карла XII, Мазепа довго вагався і зважував два варіанти наслідків шведсько-російської війни: якщо переможе Росія, то українські землі можуть бути поділені між нею та її союзником – польським королем Августом II, у випадку ж перемоги Швеції Україна могла б повністю увійти до складу Польщі або перейти під верховенство шведів. Приймавши рішення, він у жовтні 1708 року розіслав козацькій старшині універсал, в якому пояснював причину союзу зі Швецією і закликав підтримати його. Та більшість козаків, селянство та міщани на цей заклик не відгукнулися. До загону Мазепи приєдналося лише кілька тисяч запорожців, з якими він і прибув 24 жовтня 1708 року до ставки шведського короля під Полтаву.

Іван Мазепа

* * *

Петро І, обурений поведінкою Мазепи, назвав його зрадником. Щоб обіцяні гетьманом Карлові XII запаси харчів та зброї не дісталися шведам, він наказав Меншикову штурмувати гетьманську столицю Батурин. Взяти місто виявилось непросто, та після того, як козаки прилуцького полку на чолі з полковником І. Носом відкрили солдатам Меншикова таємний хід, ті увірвалися до Батурина. Частина мазепинців та комендант фортеці Чечель утекли, решта відчайдушно билися в очікуванні шведів. В результаті усе населення Батурина було знищено, а саме місто та припаси спалено. А духовенство 22 листопада 1708 року в Троїцькій церкві Глухова піддало анафемі гетьмана Мазепу. По всій Україні на дверях церков були вивішені оголошення про відлучення його від церкви. Прокляття над іменем гетьмана тяжіло майже два століття, його було знято лише у 1992 році.

* * *

Поразка шведської армії 8 липня 1709 року зруйнувала усі надії І. Мазепи. Йому не лишилося нічого іншого, як відступити із рештками війська Карла XII. Діставшись Молдавії, пригнічений цими подіями 70-літній гетьман 22 вересня того ж року помер неподалік від Бендер, як писали його сучасники, – «від старості, втоми та горя». Тіло його перевезли до румунського міста Галац, де воно і було поховано в Святогорському монастирі.

* * *

Новим гетьманом Лівобережної України за рекомендацією Петра І на раді в Глухові було вибрано Івана Скоропадського (1646–1722). Він майже не чинив опору реформам царя, оскільки можливостей для цього у нього не було: гетьманську владу було обмежено російськими чиновниками, а у 1722 році, після створення Малоросійської колегії, вона стала практично номінальною.

Іван Скоропадський

* * *

Після смерті Мазепи його соратники на козацькій раді обрали гетьманом у вигнанні генерального писаря Пилипа Орлика (1672–1742). Він підписав з Карлом XII угоду, за якою визнав вічний протекторат Швеції над Україною. А 5 квітня 1710 року було прийнято укладену Орликом конституцію, першу в Україні та і в Європі – «Пакти і Конституція законів та вольностей Війська Запорозького». В 1711 році, сподіваючись повернутися на батьківщину, він брав участь у поході кримських татар на Україну, а з 1714-го по 1720 рік жив у Швеції, отримуючи субсидії від шведського уряду. Після укладення мирної угоди між Росією та Швецією, боячись, що його видадуть царю, Орлик вирушив до Німеччини, побував у Польщі та Франції, безрезультатно намагаючись знайти там допомогу для боротьби з Росією. Врешті-решт гетьман у вигнанні опинився в Туреччині, звідки він ще довго писав маніфести різноманітним правителям, змальовуючи страждання українців під російським ярмом.

Пилип Орлик

* * *

Павло Полуботок (близько 1660–1724), що прийшов на зміну І. Скоропадському, намагався реформувати судову систему в Україні, боровся з хабарами та призначив інспекторів для спостереження за виконанням своїх наказів. Виступав проти обмежень українського суверенітету, за що його було ув'язнено Петром I у Петропавлівську фортецю, де він і помер. Але

в історії він більше відомий своїм скарбом (величезною сумою в золоті, що складала один мільйон фунтів стерлінгів), який начебто було переведено до лондонського банку і досі не знайдено. Такою ж легендарною є й історія скарбів гетьмана Мазепи, які нібито було зарито за його наказом чи то в Батурині, чи то в Гончарівці, чи то під Бахмачем. Їх теж досі шукають любителі скарбів.

Павло Полуботок

* * *

Останнім гетьманом України став Кирило Розумовський (1728–1803). Він доклав багато зусиль для покращення життя українців. Час його правління для Гетьманщини став «золотою осінню» автономії. Розумовський організував окрему українську систему судочинства, змінив територіальний поділ країни, для розвитку торгівлі скасував митниці на кордоні між Росією та Україною, а для розповсюдження освіти збирався відкрити в Батурині університет європейського зразка, він реорганізував козацьке військо, звів у Глухові палаци, створив парки та театр. Він намагався повернути козацтву втрачені вольності і створити на Лівобережжі справжній європейський парламент. З цими пропозиціями гетьман звернувся до Катерини II. Та замість цього вона видала у 1764 році наказ про ліквідацію гетьманату.

Кирило Розумовський

* * *

Важко склалася доля останнього кошового отамана Запорозької Січі – Петра Калнишевського – його було заслано до Соловецького монастиря. Чверть сторіччя провів він у нелюдських умовах ув'язнення, живцем замурованим у кам'яному мішку келії. Тільки у 1801 році Калнишевський отримав «помилування» від Олександра І та залишити свою темницю вже не захотів. В ній він і помер через два роки, доживши до 113 років. Тепер поряд з колишньою келією отамана встановлено його бюст, який привезли на Соловки запорозькі машинобудівники.

Петро Калнишевський

* * *

З початку XVIII сторіччя Україною прокотилася потужна хвиля селянських повстань. Країну було охоплено рухом гайдамаків та опришків. Найбільше гайдамацьке повстання спалахнуло у травні 1768 року. В історію воно увійшло під назвою Коліївщини, оскільки його учасники були озброєні холодною зброєю та кілками. На чолі його стояв запорозький козак Максим Залізняк. Невдовзі на бік повстанців перейшов сотник уманських надвірних козаків Іван Гонта. Разом вони захопили Умань – резиденцію графів Потоцьких. Приклад Залізняка надихнув гайдамаків в інших частинах польської України. Та влада скоро придушила основні осередки повстання. Близько 200 повстанців за рішенням польського суду було повішено. Гонту катували та стратили, а Залізняка та 73 його товаришів було заслано до Сибіру.

Максим Залізняк

Іван Гонта

* * *

На Правобережжі головними виразниками народного гніву були опришки. Поляки називали їх розбійниками, а українські селяни вважали народними месниками – адже опришки нападали на пригноблених, а їхнє майно роздавали біднякам. Найвідомішим опришком був Олекса Довбуш (1700–1745) з села Печеніжин (нині Івано-Франківської області). В 1738 році він організував загін, який нападав на маєтки польських, українських та угорських шляхтичів, багатих орендарів. Він діяв у Галицькому Прикарпатті, на Буковині та у Закарпатті. Відібране майно Довбуш роздавав селянам. Очільника опришків було застрелено у 1745 році зрадником в селі Космач.

* * *

Найвідомішим провідником селянського повстання у першій половині XIX століття був Устим Кармалюк (1787–1835) з села Головчинці (нині село Кармалюкове Вінницької області). В 1814 році він очолив повстання, яке тривало понад 20 років і охопило усе Поділля, а з часом усю Київщину та Бессарабію. Для його придушення було створено спеціальну комісію, а у подільських селах – розквартировано війська. Та це не допомагало. Тільки у 1835 році, заманивши Кармалюка до пастки, власті покінчили із ним.

Устим Кармалюк

* * *

Українці зробили чималий внесок у перемогу над Наполеоном у Вітчизняній війні 1812 року. Беручи участь у бойових діях, вони, перш за все, захищали свою Батьківщину. Адже, готуючись до російського походу, французький імператор та його оточення виношували план створення на території Лівобережної України маріонеткової «козацької» держави Наполеоніди, а Правобережжя, вочевидь, мало повернутися до Польщі. В російській армії би́лися чотири козацькі полки, сформовані у Київській та Кам'янець-Подільській губерніях. Вони склали Українську козачу дивізію. Пізніше у Полтавській та Чернігівській губерніях було сформовано ще 15 кінних полків загальною кількістю 18 тисяч осіб. До речі, формуванням полтавських полків займався безпосередньо Іван Котляревський, видатний автор «Енеїди». Українські воїни брали участь у відомій Бородинській битві. Разом із регулярними частинами тут воювали 10 тисяч українських ополченців та 7 тисяч вільних козаків. Дива героїзму проявили у цій битві бійці Охтирського гусарського полку та 1-го Бузького козачого полку, які входили до складу об'єднання Дениса Давидова. Серед героїв війни 1812 року особливо відзначився генерал-майор Микола Сулима, нащадок козацького роду. Разом із своїм гренадерським полком він пройшов через пекло Вітебської, Смоленської та Бородинської битв. Відзначились українські козаки і в боях за Вільно, при Фер-Шапенуазе, Бонде та при взятті Парижа.

* * *

У 1819 році центральна площа Чугуєва (Харківська область) стала місцем розправи над мешканцями військових поселень, які наважилися повстати проти тиранії та тупої солдатської муштри, що насаджувалася графом Аракчеєвим, військовим міністром Олександра II. Повстання, як пожежа, охопило територію, на якій проживало понад 28 тисяч осіб. Урядові війська жорстоко придушили заколот, було заарештовано більше 2 тисяч учасників повстання, на 275 осіб було накладено смертельне покарання – 12 тисяч ударів шпіцрутенами (довга гнучка палиця з деревини для тілесних покарань). Каральними акціями керував сам Аракчеєв.

* * *

Важливим свідченням зростання національної самосвідомості українців стало створення у 1845 році в Києві Кирило-Мефодіївського товариства (братства), яке ставило собі на меті національне визволення України, ліквідацію кріпацтва та створення всеслов'янської федеративної республіки, на зразок грецьких республік та Сполучених Штатів Америки. Її членами було 12 осіб. Ініціатором створення товариства був Микола Костомаров. Воно проіснувало до березня 1847 року. Усіх його учасників було заарештовано та заслано до різних міст імперії. Найбільше постраждав Тарас Шевченко. Поліції не вдалося довести належність поета до товариства, та його гнівні вірші, спрямовані проти самодержавства, послужили причиною жорстокого покарання – поета було віддано на 10 років у солдати та відправлено до далекого Оренбурзького краю без права писати та малювати.

[illegible]

Одна з прокламацій Кирило-Мефодіївського братства

* * *

Символом національного відродження на західноукраїнських землях став альманах «Русалка Дністровая», який з 1837 року випускав львівський студентський гурток «Руська Трійця» на чолі з Маркіяном Шашкевичем, Іваном Вагилевичем та Яковом Головацьким. Альманах друкували в Будапешті, та увесь тираж, привезений до Львова, конфіскувала поліція, а самі видавці опинилися під слідство та поліцейським наглядом.

Маркіян Шашкевич

Іван Вагилевич

Яків Головацький

* * *

Кріпацтво у Галичині, яка входила до складу Австро-Угорщини, було відмінено раніше (1848 р.), ніж у решті регіонів України (1861 р.), що входили до складу Російської імперії. Цікаво, що у місті Дрогобичі в 1948 році було зведено єдиний в Україні пам'ятник, присвячений цій події.

* * *

В героїчній обороні Севастополя під час Кримської війни 1854–1855 років брали участь 6 кінно-козацьких полків. Найвідомішими учасниками цих воєнних дій стали матрос Петро Кішка та рядовий Гнат Шевченко.

* * *

Колишній селянин з подільського села П. Кішка здійснив чимало подвигів. Він був неперевершеним розвідником. Цей худорлявий юнак непомітно підповзав до траншей ворога, влаштовував засідку та незмінно повертався з «язиком». Одного разу він перевершив самого себе, привівши одразу трьох полонених французів. Та найгероїчніший вчинок він здійснив у січні 1854 року. В одній із битв англійці вбили російського сапера і розіп'яли його тіло на бруствері. Усі спроби росіян забрати тіло товариша, виставлене для наруги, були марними. Тоді Кішка обгорнув себе брудними мішками і повільно поповз до англійської траншеї, де до вбитого сапера було приставлено вартового. Майже добу матрос провів у засідці, доки дочекався влучної миті й викрав тіло загиблого товариша.

* * *

А Гнат Шевченко в одному з нічних боїв затулив собою командира, чим врятував йому життя. В пам'ять про мужніх українців у Севастополі було встановлено в 1874 році пам'ятники.

* * *

Під час Російсько-турецької війни 1877–1878 років у боротьбі за свободу Болгарії боролися й українці. Відомо, що у російській армії під командуванням генерала М.Д. Скобелева та генерал-фельдмаршала І.В. Гурка воювали харків'яни. Вони брали участь у відомому штурмі

Плевни, а 20 грудня 1877 року вступили у нерівний бій біля села Гірське Булгарово, відбивши атаку 9 тисяч турок. Пробувши на війні 2,5 року, вони повернулися до Харкова.

* * *

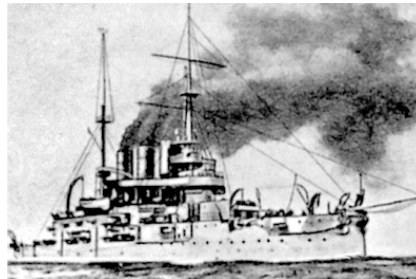
У січні 1900 року в Україні було організовано першу політичну партію – Революційну українську партію (РУП). До неї увійшли Дмитро Антонович, Михайло Русов та інші відомі українофіли, що прагнули об'єднання різних поколінь в боротьбі за національні права та соціальну революцію. Основний кістяк РУПу складали студенти. Невдовзі філіали цієї партії виникли у Києві, Полтаві, Катеринославі (нині – Дніпропетровськ), Лубнах, Прилуках, Львові та Чернівцях.

* * *

У 1904 році відомий політичний діяч Микола Міхновський вийшов з РУПу та заснував Українську народну партію (УНП), а група соціалістів на чолі з Мар'яном Меленевським приєдналася до соціал-демократичної партії й заснувала там свою фракцію «Спілка». Ті, хто лишився у рядах РУПу, перейменували свою організацію в Українську соціал-демократичну робочу партію (УСДРП) і продовжили спроби об'єднати марксизм з націоналізмом.

* * *

Однією з найяскравіших сторінок революції 1905 року на території України стало повстання екіпажу броненосця «Потьомкін», що стояв на рейді Одеси.

Броненосець «Потьомкін»

* * *

У 1905 році в Державну думу Російської імперії було обрано 63 українських депутати, які мали намір вимагати української автономії. Однак вже через 72 дні після початку роботи Думу було розпущено.

* * *

Перша світова війна стала трагедією для українського народу. Адже українцям довелося воювати та проливати свою кров за інтереси двох ворогуючих сторін – Австро-Угорської та Російської імперій: до лав австро-угорської армії було мобілізовано 250 тисяч українців, а до російської – 4,5 мільйона. Для них це була справжня братовбивча війна, коли галичанин стріляв у наддніпрянця і навпаки. На початку війни, в 1914 році, в Галичині було сформовано український легіон січових стрільців (УСС) під керівництвом М. Галущинського, Г. Коссака

та М. Тарнавського, який увійшов до складу австро-угорської армії. Пізніше легіон став ядром Галицької армії (1918 р.).

* * *

На фронтах Першої світової війни січовики відзначилися у багатьох боях: під Болехомом, Галичем, Семиківцями, на горі Татарівці, та найславетнішим був бій на горі Маківка, який стався 29 квітня – 1 травня 1915 року. Протягом трьох днів український легіон січових стрільців розгромив чотири піхотні полки та кавалерійську дивізію росіян.

* * *

Відома військова операція Першої світової війни – Брусиловський прорив – здійснювалася на території України, і в ній брали участь, окрім російських підрозділів, війська Київського та Одеського округів. До проведення цієї операції генерал О. Брусилов брав участь у Галичинській битві, де об'єднання під його командуванням розгромили 3-тю австро-угорську армію, за що його було нагороджено орденами Св. Георгія 3-го та 4-го ступеня. Під час Брусиловського прориву було розбито війська Австро-Угорщини на Волині, в Галичині, Буковині. Супротивник втратив загиблими більше 400 тисяч чоловік, 200 тисяч потрапило в полон.

* * *

У лютому 1917 року в Києві, окрім Виконавчого комітету, що діяв від імені Тимчасового уряду і Київської ради робітничих та солдатських депутатів, з'явилася і третя сила – Українська Центральна Рада (УЦР). До її складу увійшли 85 осіб, у тому числі Дмитро Дорошенко, Володимир Винниченко, Симон Петлюра та інші. Очолив УЦР Михайло Грушевський. Спочатку усі ці політичні лідери прагнули досягнення автономії України у складі Росії, та після жовтня 1917 року скористалися ситуацією й проголосили (III Універсал УЦР) створення Української Народної Республіки (УНР). Цей Універсал також скасовував приватну власність на землю, встановлював 8-годинний робочий день, проголошував та гарантував демократичні свободи: слова, друку, віросповідання, зборів, союзів, страйків; недоторканність особи та помешкання, а також право на вживання рідної мови. Окрім того, керівництво УНР не визнало нового російського уряду – Раднаркому, закрило кордон із Радянською Росією, припинило ввезення туди хліба та не пропускало через свої території військові частини більшовицької Червоної гвардії.

* * *

У січні 1918 року було видано IV Універсал, який оголосив УНР незалежною державою. Першим її головою став у квітні того ж року Михайло Грушевський.

Демонстрація на підтримку III Універсалу

* * *

А напередодні в грудні 1917 року в Харкові делегати III Надзвичайного з'їзду рад Донецько-Криворізького басейну проголосили в Україні більшовицьку владу. Таким чином, з початку 1918 року країна опинилася на порозі Громадянської війни.

* * *

Один з перших боїв Громадянської війни відбувся 29 січня 1918 року під Крутами, неподалік від станції Бахмач. У ньому проти більшовицького загону, що складався із 6 тисяч бійців під командуванням полковника М. Муравйова, воювало трохи більше 300 студентів та курсантів Першої Юнацької військової школи ім. Б. Хмельницького. Всю ніч з 28-го на 29-те січня захисники Крут довбали промерзлу землю, риючи окопи, а вранці, 29-го, відкрили вогонь по більшовицьких формуваннях з рушниць, 16 кулеметів та однієї гармати. Вони протрималися до другої години дня, а потім відступили. Кільком бійцям вдалося вийти з оточення. Вночі вони розібрали залізничні колії, затримавши тим самим на кілька діб наступ Червоної гвардії на Київ. 35 бійців потрапили до полону, і майже усіх їх було розстріляно. Загальної кількості загиблих захисників Крут достеменно не відомо, та деякі історики наводять цифру у 300 осіб. Останки 17 з них було поховано в березні 1918 року біля Аскольдової могили.

Пам'ятник загиблим під Крутами

* * *

Під час Громадянської війни в Україні з'явилися сотні партизанських загонів, які більше нагадували банди. Найбільші військові угруповання діяли в південних степах України. Зокрема на Херсонщині хазяйнував 12-тисячний загін колишнього царського офіцера, отамана Матвія Григор'єва. А в Гуляйполі знаходилася 35-50-тисячна армія анархістів батька Н. Махна. Вона успішно билася проти петлюрівців, денікінців та німецьких інтервентів, захищаючи ідеалізовані уявлення селян про можливе щасливе життя, яке не залежало б від жодної влади, нерідко стаючи вирішальною силою в боротьбі за Південь країни. Ці події не забуто. Щорік 24 серпня на батьківщині відомого анархіста в Гуляйполі проводиться Всеукраїнський фестиваль «День незалежності з Махном».

* * *

Гетьманові Павлу Скоропадському (1873–1945), обраному у квітні 1918 року, керувати Україною випало лише 7,5 місяця. Та за цей час йому вдалося встановити дипломатичні стосунки із багатьма європейськими державами, підписати мирний договір із Радянською Росією, сформувати запорозький корпус та сердюцьку дивізію з військовополонених, синьожупанну та козацько-стрілецьку дивізії, а також полк січових стрільців під командуванням Є. Коновальця. Було відновлено будівництво Чорноморського флоту. Уряд гетьмана прийняв близько 400 законів, у тому числі про відновлення права приватної власності на землю та про покращення правового положення і умов праці робітничого класу. За короткий час було складено та ухвалено державний бюджет, забезпечено стабільність національної валюти, впорядковано фінансову систему, відновлено нормальне залізничне сполучення. Гетьман багато зробив для розвитку освіти, культури й науки країни: відкрив 150 гімназій, два університети, створив Академію наук, державну бібліотеку. В той же час він обмежив політичні свободи та вважав, що Україна у майбутньому має об'єднатися з Росією без більшовицької влади.

Павло Скоропадський

* * *

Противники гетьмана П. Скоропадського, і перш за все С. Петлюра, організували проти нього повстання, в результаті якого до влади прийшла так звана Директорія.

* * *

Один з лідерів Української Центральної Ради та Директорії, Головний отаман армії УНР Симон Петлюра (1879–1926) вважається організатором українських збройних сил. На початку 1918 року він сформував перше військове з'єднання – гайдамацький кіш Слобідської України. Перший бій це з'єднання прийняло на заводі «Арсенал», а потім билось проти військ Муравйова, що вступили до Києва 8 лютого 1918 року.

Симон Петлюра

* * *

А у грудні 1918 року петлюрівцям в бою під селом Мотовилівкою вдалося розбити гетьманські частини. Після цього країною стала керувати Директорія – найвищий державний орган України до 1920 року. Окрім С. Петлюри, до нього входили В. Винниченко, Ф. Швець, П. Андрієвський, А. Макаренко.

* * *

Зарубіжні журналісти нерідко називали С. Петлюру «українським Гарибальді», а ось характеристика, яку дав його палкий прихильник та соратник Є. Коновалець, більш точна: він називав Петлюру людиною чесною, безкомпромісною, енергійною, але такою, що не має «необхідної підготовки для керівництва військовими та політичними справами української держави».

* * *

Через військові поразки Директорії рештки її армії навесні 1919 року зосередилися на станції Богданівка (нині Тернопільська область) – на території завширшки 10–20 кілометрів. Вони опинилися між польськими військами, які захопили Тернопіль, та більшовиками, які контролювали Волочиськ. Саме в ті часи в народі народилося відоме прислів'я: «У вагоні Директорія, під вагоном – територія».

* * *

13 листопада 1918 року у Львові відбулося офіційне проголошення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). Президентом її став юрист та колишній член віденського парламенту Євген Петрушевич. 22 січня 1919 року Директорія урочисто проголосила возз'єднання (злуку) із ЗУНР. Цей день став Днем соборності України – об'єднання усіх етнічних українських земель в єдину державу.

* * *

Опинившись в середині 1919 року після відступу на Правобережжя в Кам'янець-Подільському, Головний отаман військ УНР Петлюра вже не міг контролювати ситуацію на фронті та впливати на більшість своїх отаманів (Ангел, Тютюнник, Зелений, Булат-Булахович), що відкрито займалися бандитизмом та єврейськими погромами, в яких загинуло більше 80 тисяч осіб. Затиснутий з усіх боків частинами Червоної армії, денікінцями та білополяками, Петлюра втратив армію та вимушений був втекти до Польщі. Тут він підписав таємну угоду з поляками, в якій в обмін на допомогу у боротьбі з більшовиками обіцяв віддати Польщі Галичину, Західну Волинь та частину Полісся. Однак Польща вимушена була підписати у березні 1921 року мирний договір з Радянською Росією.

* * *

30 грудня 1922 року Україна увійшла до складу СРСР. Її столицею стало місто Харків. З 1934 року столицею УРСР став Київ.

* * *

У 1923 році в УРСР почалася українізація. Тепер на усі керівні посади висувалися представники виключно титульної нації. До 1929 року більше 80 % шкіл та 30 % вищих навчальних закладів викладали матеріал українською мовою.

* * *

У 1931 році частка України в складі хлібозаготівлі по Союзу складала 33 %, а у 1932 році її було підвищено до 44 %. Щоб забезпечити цей показник, за наказом партійного керівництва у селян забирали навіть посівне зерно, нічого не лишаючи на прожиття. Навесні 1932 року смерть від голоду в українських селах стала масовим явищем. Лишившись без хліба, селяни їли котів, собак, щурів, кору та листя дерев. Нерідко траплялися випадки канібалізму. Українські села помирили мовчки – випадків соціального протесту майже не було. За підрахунками вчених, кількість жертв Голодомору в Україні склала 3,5 мільйона осіб, а в деяких історичних джерелах називають цифру в 6–9 мільйонів. Лише через 65 років, у листопаді 1998 року, уже в незалежній Україні було призначено День пам'яті жертв Голодомору. А у листопаді 2006 року Верховна Рада України визнала Голодомор 1932–1933 років геноцидом проти українського народу.

Жертви Голодомору 1932–1933 рр.

Пам'ятник жертвам Голодомору

* * *

Ще наприкінці 1920-х років в Україні почався сталінський терор, апогей якого припав на 1937–1938 роки. Одним з перших відчув жорстоке переслідування влади комісар освіти О. Шумський. За сфабрикованими обвинуваченнями його засудили на 10-річне ув'язнення у виправно-трудових таборах.

* * *

Одним з перших гучних процесів над «ворогами народу» стала «Шахтинська справа» (1929), під час якої було засуджено велику групу керівників вугільної промисловості Донбасу.

* * *

Яскравим прикладом репресій проти інтелігенції став сфабрикований процес «сорока п'яти» (1929–1930), під час якого відомих учених та письменників України безпідставно звинуватили у належності до таємної націоналістичної організації «Союз визволення України», у зв'язках з іноземними державами, у підбуренні селян з метою відділення України від СРСР, а також у «намірі» убити Сталіна та його соратників.

* * *

У грудні 1932 року під Харковом було розстріляно більше 200 сліпих кобзарів та їх поводитирів як розповсюджувачів національної пісенної творчості, яких радянська влада оголосила «контрреволюціонерами».

* * *

У 1933 році на тлі посилення сталінських репресій покінчили життя самогубством заступник голови Раднаркому М. Скрипник і талановитий письменник М. Хвильовий.

* * *

У 1937 році тільки на Поділлі кількість репресованих за звинуваченням у «троцькістській» діяльності збільшилася у порівнянні з 1934 роком у 60 разів, а за звинуваченням в «українському буржуазному націоналізмі» – у 500 разів! Усього в 1937 році в Україні було розстріляно більше 120 тисяч осіб.

* * *

Жахливі результати сталінського терору красномовно показав перепис населення України 1939 року. Кількість її мешканців склала 31 мільйон людей проти 51,7 мільйона в 1913 році. Відомо, що Сталін, роздратований такими результатами перепису, наказав розстріляти тих, хто керував його проведенням.

* * *

Однак із 1930–1940 роками ХХ століття в Україні пов'язане також велике промислове будівництво та значний підйом економіки. У цей період було збудовано Дніпрогес – найбільшу на той час гідроелектростанцію в Європі, Харківський тракторний та Новокраматорський машинобудівний заводи, «Запоріжсталь», «Азовсталь», Криворізький металургійний завод, Горлівський та Дніпродзержинський хімічні комбінати.

* * *

Організацію українських націоналістів (ОУН) було створено в 1929 році на Західній Україні для боротьби проти польського панування. Керівником її став лідер Української військової організації (УВО) Євген Коновалець, колишній командир корпусу українських січових стрільців. ОУНівці організували ряд політичних убивств та кілька акцій експропріації коштів для своєї діяльності.

* * *

Після убивства в 1938 році Є. Коновальця ОУН очолив Андрій Мельник. Через суперечки у стратегії розвитку національно-визвольного руху між ним та одним з лідерів ОУН Степаном Бандерою виникли розбіжності, що переросли в антагонізм, який часом досягав

такого рівня, що вони навіть змагалися один з одним із такою ж затятістю, як проти ворогів України.

Степан Бандера

* * *

Першого вересня 1939 року почалась Друга світова війна. В той же день німецька авіація завдала ударів по західноукраїнських містах – Львову, Тернополю, Луцьку, які входили до складу Польщі.

* * *

17 вересня 1939 року війська Українського західного фронту під командуванням С. Тимошенка ввійшли на західноукраїнські землі. В кінці жовтня у Львові відбулося засідання Народного зібрання Західної України, яке проголосило в ній радянську владу і висловилося за возз'єднання з УРСР.

* * *

У 1940 році Румунія погодилася на передачу СРСР Південної Буковини та Бессарабії, які також були зайняті радянськими військами. Таким чином, усі українські землі було об'єднано в одній державі.

* * *

Невдовзі західні регіони відчули на собі ідеологічний тиск нової радянської влади. Було розпущено усі політичні партії, ОУН вимушена була піти в підпілля, припинилася діяльність товариства «Просвіта», почалися гоніння на церкву та переслідування інакодумства. Тільки восени 1939 – навесні 1941 років з Західної України було депортовано до Сибіру та Казахстану близько 1,2 мільйона осіб.

* * *

Після нападу Німеччини на СРСР на територію України почали наступ 57 німецьких дивізій та 13 корпусів групи армій «Південь». Вже за чотири місяці після вторгнення німці окупували майже всю Україну.

* * *

Гітлер готував Україні незавидну участь. Українців, як і інші слов'янські народи, він вважав людьми «другого сорту». За планом «Ост» протягом 30 років населення країни мало стати рабами, звільнивши українську територію для «надлюдей» – німецьких колоністів.

* * *

У вересні 1941 року неподалік від Вінниці в лісі поблизу с. Стрижавки німцями було створено потужну бетонну споруду – гітлерівську ставку «Вервольф». До її складу входило 81 приміщення (зокрема особистий будинок для Гітлера) та три залізобетонні бомбосховища. «Вервольф» було оснащено першокласними системами водо- та електропостачання, каналізацією з очисткою стоків, які скидалися до Південного Бугу, зв'язком (броньований кабель з'єднував його навіть із Берліном). Гітлер відвідав ставку лише двічі – в 1942-му та 1943 році.

* * *

У роки окупації німці створили на території України 150 концентраційних таборів, в яких загинуло 1,3 мільйона військовополонених; 50 єврейських гетто; 252,3 тисячі осіб було відіслано до Німеччини на примусову працю; 250 сіл спалено разом із жителями.

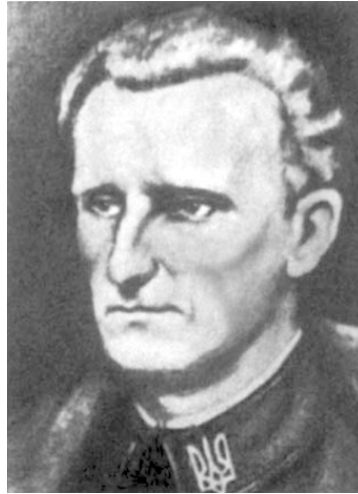
* * *

30 січня 1941 року, одразу ж після відступу Червоної армії, Національне зібрання у Львові проголосило Акт відновлення Української державності. Було створено український уряд у складі 15 міністрів на чолі з Ярославом Стецьком. Услід за фронтом на схід було відіслано загони ОУН по 7-12 осіб (всього близько двох тисяч людей), які мали сформувати українські органи самоуправління на захоплених німцями територіях. Прибічники Бандери створили Легіон українських націоналістів, що складався з двох батальйонів – «Нахтігаль» та «Роланд», які планувалося зробити ядром української армії.

* * *

Восени 1942 року з партизанських загонів бандерівців, мельниківців та «Поліської січі» було сформовано Українську повстанську армію (УПА) на чолі з Романом Шухевичем. Вона вела боротьбу із радянськими військами, червоними партизанами, польською Армією Крайовою та фашистами, воюючи на територіях Полісся, Волині та Галичини. Однією з цілей УПА було витіснення поляків з тих земель, де українці складали більшість. У 1943–1944 роках між УПА та польською Армією Крайовою почалася кривава різанина. Особливо трагічними були

події на Волині, де служба безпеки ОУН знищила близько 80 тисяч поляків. В свою чергу, поляки вбивали тисячі українців на Холмщині та на захід від ріки Сян.

Роман Шухевич

* * *

З радянською владою УПА продовжувала вести боротьбу і після війни. Тільки у 1954 році її спротив було зламано і вона припинила існування в Україні як організація.

* * *

У 1943 році було створено українське з'єднання в складі німецької армії – дивізія СС «Галичина» під командуванням німецького генерала Ф. Фрайтинга. Вона нараховувала 18 тисяч бійців. Дивізія билася проти частин Радянської Армії та була ними практично знищена у 1944 році під Бродами. Про те, які цілі вона переслідувала, свідчить обіцянка, дана Гітлеру одним із засновників дивізії В. Кубійовичем: «Ви нам дозволили організувати дивізію СС „Галичина“ для боротьби з більшовиками, і ми не пошкодуємо життів бійців нашої дивізії заради спільних інтересів Німеччини». В 1945 році, після поповнення своїх рядів, СС «Галичина» воювала у Словаччині та Югославії, переслідувала партизанські загони в Білорусії.

* * *

Фашисти по-звірячому розправлялися з мирним населенням України. Більше 250 (за іншими даними – близько 1400) сіл було спалено разом із мешканцями. Українськими «хатинями» стали села Корюківка (тут було спалено 6700 жителів), Козари (спалено 4800 жителів), Молотків, Баранівка та багато інших. В селі Піски (Чернігівська область) більше 300 дітей та жінок було спалено у церкві, а чоловіків – розстріляно на майдані перед нею.

* * *

Величезна кількість українців загинула під час війни від голоду. Тільки Київ втратив під час окупації близько 60 % своїх жителів, більш ніж на третину зменшилося населення Харкова. А усього за роки окупації та воєнних дій Україна втратила 14,5 мільйона осіб. Більше 700 великих та малих міст та 25 тисяч сіл було зруйновано, в результаті чого бездомними

стали більше 50 мільйонів людей, понад 16 тисяч промислових підприємств було повністю або частково зруйновано.

* * *

За роки окупації фашисти знищили близько 850 тисяч євреїв. Тільки за 29–30 вересня 1941 року в Києві у Бабиному Яру розстріляли до 150 тисяч євреїв та циган.

* * *

За свідченнями істориків, в Україні був наймасовіший партизанський рух на території СРСР – в середині 1943 року він нараховував близько 50 тисяч чоловік. Найбільше партизанських загонів було у Чернігівській, Житомирській, Сумській та Рівненській областях, де фашисти особливо лютували. Найбільші партизанські загони на чолі із С. Ковпаком, О. Сабуровим та П. Вершигоровою діяли на Поліссі, Волині та у Карпатах. В той же час, за приблизними підрахунками істориків, близько 100 тисяч людей з числа місцевих жителів служили на окупованих територіях у поліції.

Одеса. Катакомби, де переховувалися партизани

Українські села під час німецько-фашистської окупації

* * *

У грудні 1942 року радянські війська, що перейшли у наступ, вступили на територію України. Її визволення почалося 18 грудня з села Панівки Луганської області.

* * *

Протягом 1943 року було звільнено від ворога Харків, Суми, Полтаву, Сталіно (нині – Донецьк), Запоріжжя та Дніпропетровськ. А 6 листопада радянські війська взяли Київ. Протягом 1944 року було звільнено і всю Правобережну Україну, останній населений пункт якої – село Лавочне Львівської області – було взято радянськими військами 8 жовтня.

* * *

Важливим наслідком Великої Вітчизняної війни для України стало об'єднання усіх її земель в єдиній державі. На додачу до вже включених до її складу Східної Галичини, Волині, частини Бессарабії та Буковини, в червні 1945 року до УРСР було приєднано Закарпатську Україну.

* * *

У 1945 році Україна стала одним із членів-засновників Організації Об'єднаних Націй (ООН), а потім і ЮНЕСКО.

* * *

Відновлення зруйнованого війною народного господарства України здійснювалося у важких умовах голоду 1946–1947 років (тільки у 1946 році від голоду померло 101,6 тисячі осіб), з використанням переважно командних та директивних методів управління. Але вже у 1950 році промислове виробництво України перевищувало довоєнний рівень на 15 %, було відновлено заводи у Придніпров'ї та Донбасі, вугільні шахти та Дніпрогес. А у Західній Україні кількість об'єктів важкої промисловості виросла на 230 %. У країні тільки в 1946 році було відбудовано близько 1,5 тисячі житлових об'єктів.

Хрещатик після визволення Києва від німецько-фашистських загарбників

* * *

У 1954 році рішенням радянського уряду із складу РРФСР було виділено Кримську область та приєднано до України.

* * *

У 50-ті роки минулого століття в СРСР почалася чергова ідеологічна кампанія, спрямована проти творчої інтелігенції. Багато українських письменників та діячів мистецтва, зокрема М. Рильського, В. Сосюру, О. Довженка, О. Вишню, Б. Лятошинського, К. Данькевича, було звинувачено у розповсюдженні ідей буржуазного націоналізму. Однак після смерті Сталіна

та публічного розвінчання культу його особистості країна зітхнула із полегшенням. Почався перегляд кримінальних та політичних справ довоєнного періоду. До початку 1960-х років кількість реабілітованих зросла до 250 тисяч. Серед тих, чиє добре ім'я посмертно було відновлено з-поміж перших, були М. Скрипник, М. Хвильовий, Лесь Курбас, М. Куліш, а також О. Вишня (після терміну ув'язнення).

* * *

У житті України у 50-ті роки XX століття відбулося чимало визначних подій: в 1951 році відкрили перший телевізійний центр у Києві, у 1953-му – здали в експлуатацію єдиний на той час суцільнозварний міст через Дніпро, а у 1960 році введено у дію перший український атомний реактор та Київський метрополітен.

* * *

Подією міжнародного значення став космічний політ за участі першого українського космонавта Павла Поповича, який було здійснено 11–15 серпня 1962 року на кораблі «Схід-4». А з 3-го по 19 липня 1974 року під час другого космічного польоту він працював на орбітальній станції «Салют-3».

Павло Попович

* * *

Павло Попович був першим, але не єдиним українським космонавтом. Тричі літав у космос (у 1979, 1983 та 1988 роках) уродженець невеликого шахтарського містечка Антрацит Володимир Ляхов. Усього він провів у космосі 333 дні 7 годин, 17 хвилин 37 секунд.

* * *

Ще один представник шахтарського краю, горлівець Олександр Волков не тільки тричі побував на космічній орбіті (у 1985, 1988, 1991 роках), але й виростив першого в світі космонавта у другому поколінні – сина Сергія, який у 2007 році став командиром космічного корабля «Союз ТМА-12».

* * *

У 1970-1980-ті роки в Україні значно посилювався дисидентський рух. Учасниками його були письменники, поети та представники різних шарів інтелігенції: В. Симоненко, В. Стус,

Л. Костенко, І. Драч, М. Вінграновський, М. Осадчий, І. Гель та брати Горині. Вони організували різноманітні таємні групи, однією з яких була «Група юристів», очолювана адвокатом Левком Лук'яненком. У 1976 році дисидентами було організовано правозахисну організацію Українська Гельсінкська спілка, яка відстоювала демократичні засади державного устрою та наполягала на реалізації конституційного права на вихід республіки із складу СРСР. У 1980 році три чверті її членів було заарештовано за звинуваченням в антирадянській діяльності.

Левко Лук'яненко

* * *

Одним з найвідоміших українських дисидентів був журналіст, політик та державний діяч В'ячеслав Чорновіл (1937–1999). За відстоювання своїх переконань йому довелося провести 17 років у таборах. Повернувшись після ув'язнення в Україну, він створив партію Народний Рух, до лав якої вступило близько 250 тисяч осіб. В 1990 році Чорновола обрали головою Львівської обласної ради та депутатом Верховної Ради України. У 1999-му він висунув свою кандидатуру на посаду президента країни та опинився за результатами голосування на другому місці після діючого президента Леоніда Кучми. Та невдовзі політик загинув за нез'ясованих обставин в автокатастрофі неподалік Києва. Сьогодні Генеральною прокуратурою здійснюється нове розслідування загибелі В. Чорновола.

В'ячеслав Чорновіл

* * *

Народних Рух став першою ластівкою на шляху нового партійного будівництва в Україні. В країні почалося широкомасштабне створення різноманітних партій та партійних блоків. Їх кількість сьогодні перевищує сотню.

* * *

Сьогодні наймасовішими політичними партіями в країні є: Партія регіонів, «Батьківщина», Комуністична партія України, Народна партія, Українська народна партія, Прогресивна соціалістична партія, партія «Свобода», «Удар».

* * *

У липні 1990 року Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про суверенітет УРСР. А 24 серпня 1991 року було проголошено незалежність України.

* * *

1 грудня 1991 року відбувся референдум, на якому 76 % населення висловилося за незалежність країни. Водночас відбулися і перші президентські вибори, на яких 62 % виборців проголосували за тодішнього голову Верховної Ради УРСР Леоніда Кравчука. Саме він і став першим Президентом молодій державі.

Леонід Кравчук

* * *

Уже в перші роки існування незалежної Республіки України її суверенітет визнали 150 країн світу. 6 грудня 1991 року було укладено Першу міжнародну угоду з Угорщиною, а першим західноєвропейським посольством, відкритим в Україні, стало посольство Німеччини.

* * *

Одразу після проголошення незалежності Україна першою із світових держав добровільно відмовилася від ядерної зброї та заявила про свій позаблоковий статус. Відмову від ядерної зброї було розцінено світовою спільнотою як одну з найзначніших історичних подій XX століття. Уже на 1 червня 1996 року на території країни не лишилося жодного ядерного боєзаряду, а армію було скорочено майже вдвічі.

* * *

У 1996 році – 28 червня – було прийнято Конституцію України.

* * *

За Конституцією Україна є президентсько-парламентською республікою. Державну владу в ній представляють три гілки: законодавча, виконавча та судова.

* * *

Найвищою посадовою особою країни є Президент, який здійснює свої повноваження через уряд – Кабінет Міністрів – та систему центральних і місцевих органів державної виконавчої влади. Він виступає від імені держави та є гарантом суверенітету країни, її територіальної цілісності, дотримання Конституції, прав і свобод людини та громадянина. Як Верховний головнокомандуючий Президент очолює військові сили держави. Термін його повноважень – п'ять років. Одна й та сама людина не може бути президентом країни більше ніж два терміни поспіль.

* * *

Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада. До нього входить 450 народних депутатів, які обираються терміном на п'ять років.

* * *

Уряд очолює систему органів виконавчої влади в країні. Прем'єр-міністр, що ним керує, призначається президентом за згодою Верховної Ради. Уряд розробляє державний бюджет та здійснює роботу з його виконання.

* * *

У регіонах країни виконавчу владу здійснюють державна адміністрація та органи місцевого самоврядування.

* * *

Судова влада в Україні належить виключно судам. Новим інститутом в системі судових органів став Конституційний суд, який було створено в 1992 році.

* * *

Другим президентом країни став Леонід Кучма, вперше обраний в 1994 році (він пробув на цій посаді два терміни). Взимку 2000 року в країні зчинився так званий касетний скандал, в ході якого Л. Кучму звинуватили у фізичному усуненні небажаного для влади журналіста Г. Гонгадзе. Це спричинило початок акції «Україна без Кучми».

Леонід Кучма

* * *

Опозиційні настрої в українському суспільстві призвели до виникнення «Майдану» – масового організованого протесту проти фальсифікації результатів президентських виборів 2004 року, що отримав назву «помаранчевої революції». В результаті проведення третього туру голосування президентом країни став Віктор Ющенко.

Віктор Ющенко

* * *

У 2004 році парламент прийняв рішення про проведення конституційної реформи, за якою з січня 2006 року¹ країна стала парламентсько-президентською республікою.

* * *

За результатами президентських виборів 2010 року перемогу одержав кандидат від Партії регіонів Віктор Янукович, який став Президентом України.

¹ Рішенням Конституційного суду від 30 вересня 2010 року конституційну реформу 2006 року було скасовано

Віктор Янукович

* * *

За останнім Всеукраїнським переписом населення, проведеним у 2001 році, в країні проживало 49,5 мільйонів людей. А за даними Держкомстату на 1 жовтня 2006 року кількість населення скоротилася до 46,6 мільйона осіб.

* * *

Незважаючи на тенденцію до скорочення кількості мешканців, Україна займає п'яте місце в Європі (після ФРН, Італії, Великобританії та Франції) та 21-е місце у світі за кількістю громадян. На її долю припадає 7,3 % населення Європи.

* * *

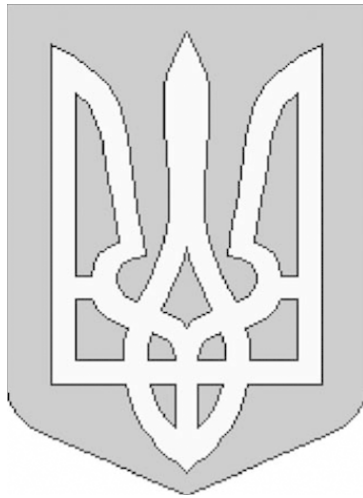
За середньою щільністю населення – 77 осіб на 1 км² – Україна випереджає багато європейських країн.

* * *

Найбільша щільність населення – в Донецькій області (196 осіб на 1 км²), найменша у Чернігівській області (42 особи на 1 км²).

2. Символіка

Один з головних символів незалежної України – тризуб золотого кольору на синьому щиті – має дуже давнє походження. Цей символ, що був відзнакою родових старійшин, було знайдено під час археологічних розкопок на Перещепинському та Мартинівському городищах VI–VIII століть. А перше згадування про нього в літописах відноситься до X століття. В ті часи тризуб слугував і своєрідним оберегом. В Київській Русі він став великокнязівським знаком. Його зображували на монетах, печатках, посуді, в настінному живопису. Так, київський князь Володимир Святославович (?-1015) звелів вибити на монетах на одному боці свій портрет, а на іншому – тризуб із написом «Володимир на столі, а це – його срібло». Цей знак було знайдено на монетах Ярослава Мудрого і у гербі його доньки Анни, королеви Франції. Відродження ж його як головного українського символу відбулося тільки у 1992 році, коли тризуб було затверджено постановою Верховної Ради як малий герб України.

Герб України

Давньоруська монета із зображенням тризуба

* * *

Є ще два історичні символи українських земель, що існували у різні роки. Перший з них – «козак із мушкетом» – слугував емблемою Війська Запорозького. За літописом Г. Граб'янки, цей герб було подаровано запорозькому гетьману польським королем Стефаном

Баторієм у 1576 році. До 1764 року його використовували як емблему влади на печатках двадцяти гетьманів.

* * *

Другим символом є зображення коронованого лева. Вперше воно з'явилося на печатках галицьких князів і спочатку слугувало територіально-династичним знаком. У XIV столітті зображення лева стало державним гербом. Водночас воно є і гербом міста Львова. Цікаво відзначити, що під прапором саме із цим гербом львівське ополчення у 1410 році брало участь у славетній Грюнвальдській битві. В наші дні обидва символи включено до проекту Великого герба України.

Проект Великого Герба України

* * *

З 28 січня 1992 року державним прапором України визнано прямокутний стяг, що складається з двох рівновеликих прямокутних смуг: верхня – синього, а нижня – жовтого кольору. Ці кольори були символічними для Русі ще до прийняття християнства, а після хрещення держави їх було освячено образом Животворного Хреста. Синій колір прапора символізував яскраве синє небо над країною, а жовтий – безкраї поля пшениці, якими завжди славилася Україна. В період монгольсько-татарської навали цю символіку було забуто. Та з часом вона відродилася у церковних прикрасах та гербах українських міст. З XVIII століття із синього полотнища виготовлялися усі полкові та сотенні козацькі прапори Війська Запорозького. Жовтим кольором на них наносили хрест, зорі, зброю та фігури святих. Прикладом може слугувати прапор, під яким билися полки Б. Хмельницького під час Національно-визвольної війни 1648–1654 років. Ця ж древня символіка українців відродилася у 1918 році в гербі та прапорі Української Народної Республіки (УНР).

* * *

У роки радянської влади національними кольорами Української РСР стали червоний та блакитний. І тільки після проголошення Україною незалежності синьо-жовтий прапор знов став символом держави.

* * *

В основу Державного гімну України покладено національний гімн, створений у 1803 році на музику західноукраїнського композитора та диригента Михайла Вербицького. Текстом до

нього став відомий вірш поета та етнографа Павла Чубинського, написаний у 1862 році. До речі, вірш так подобався патріотично налаштованій студентській молоді та інтелігенції, що його авторство навіть приписували Т. Шевченку.

Михайло Вербицький

Павло Чубинський

* * *

У різні часи національними гімнами вважалися також «Заповіт» Тараса Шевченка та «Вічний революціонер» Івана Франка, покладені на музику композитором Д. Сичинським. Були свої гімни і в Галичині: «Мир вам, браття» та церковний гімн «Боже великий, єдиний, нам Україну храни» на слова О. Кониського та музику М. Лисенка.

* * *

Національну валюту незалежної України – гривню – було введено в обіг 25 серпня 1996 року.

* * *

Окрім державної символіки, існує також чимало українських народних символів. Одними з таких є верба та калина. Недарма в народі здавна казали: «Без верби та калини нема України». Вербу українці споконвіку вважали священним деревом, що має величезну життєву

силу та наділяє нею усе навкруги. Тому й не було в Україні жодного села чи хутора, де не росла б верба і не передавалися б з уст в уста повір'я про її дивовижні властивості. А у Вербну неділю (перед Великоднем) жмутики її пухнастих гілочок освячували у церкві і ставили на почесне місце у будинку – за переказами, вони захищали дім від пожежі та усіляких бід.

* * *

На відміну від верби, калина була символом краси та кохання. Її гронами прикрашали (і досі прикрашають) весільний вінок нареченої, коровай та житло, аби вони оберігали молоду родину та дарували їй щасливе життя. Про цю рослину складено величезну кількість легенд. За однією з них, калиновий кущ начебто виріс на тому місці, де розірвалося червоне намисто полоненої українки, яка тікала від ворогів. За іншою – смілива дівчина, яку звали Килина, сама завела бусурманів у непролазні хащі. За це вони вбили її, а на місці страти з крові дівчини виріс калиновий кущ.

* * *

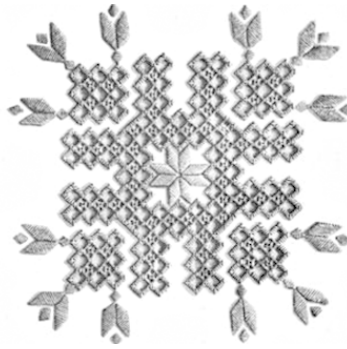
Є й інше, менш героїчне повір'я про просту дівчину Килину, яка полюбила вродливого парубка. Але, боячись гніву своїх заможних батьків, які не хотіли, аби він одружувався із бідною, коханий зрадив її перед самим весіллям. Несчастна дівчина стала просити допомоги у Бога, і той перетворив її на кущ калини. Білий колір квітів – це весільне вбрання, яке Килина так і не вдягла, а насіння, яке за формою нагадує сердечка, – її серце, сповнене любов'ю та туги за коханим.

* * *

Найрозповсюдженішим національним символом, оберегом для українців слугувала сорочка-вишиванка. Здавна вони вважали, що вишивка на одязі захищає людину від хвороб, темних сил та усіляких життєвих негараздів. Перше згадування про вишиту українську сорочку можна знайти у візантійських письменників XI-XII століть. Відомо також, що Анна, сестра Володимира Мономаха, поклала початок навчанню мистецтву вишивки в монастирських школах. Орнаментальні мотиви української народної вишивки надзвичайно багаті: в них використовуються образи Берегині, Дерева життя, улюблених рослин, коней, птахів і т. д. Найчастішими сполученнями кольорів є чорний та червоний або ж чорний, червоногарячий та теплий жовтий, і лише зрідка до них додають зелений і синій. Незважаючи на єдиний стиль, українська вишивка має чимало регіональних відмінностей. Так, приміром, для Полтавщини характерні візерунки, вишиті білим шовком по білій тканині.

Жіноче святкове вбрання

Традиційні візерунки для вишиванок

* * *

Символом рідної домівки, родинного щастя та благополуччя українці вважали вишитий рушник. Він був присутній під час усіх доленосних подій у житті: ним перев'язували наречену та нареченого під час заручин, накривали весільний коровай, стелили під ноги молодят. У народі рушник символізував долоню Бога, і тому ним прикрашали образи, накривали хліб, давали його тим, хто вирушав у дорогу, щоб оберігав їхнє тіло та душу вдалині від рідної домівки. Не випадково в популярній українській пісні є такі слова: «І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала, і рушник вишиваний на щастя, на долю дала». Шанобливе ставлення до рушника, особливо материнського, лишається незмінним і у наші дні.

* * *

Символічне релігійно-обрядове значення мають для українців також і писанки – майстерно розписані курячі яйця. Кам'яні та глиняні прототипи таких писанок, знайдених археологами, відносяться до епохи неоліту. В дохристиянський період в українців, як і у багатьох інших слов'янських народів, існував звичай навесні, у квітні – на початку травня, дарувати одне одному «червоні яйця». Звичай був пов'язаний із народними уявленнями про яйце як про символ вічного оновлення природи, весни, перемоги життя над смертю.

* * *

Українські писанки – це не просто пофарбовані у різні кольори яйця (так звані крапанки), а справжні шедеври мініатюрного живопису, в яких народ вповні утілював свою художню обдарованість, схильність до художнього сприйняття довкілля. Віддаючи належне красі цього своєрідного витвору мистецтва, в Канаді навіть звели йому пам'ятник. І далеко не випадково Т. Шевченко порівнював з писанкою красу рідного краю: «Село на нашій Україні – /Неначе писанка, село...» А багато українських емігрантів, які назавжди полишали країну, брали із собою писанки, як пам'ять про рідну землю.

Сучасні писанки

* * *

Українці споконвіку славилися своєю музикальністю, тому не дивно, що іще одним символом країни є старовинний музичний інструмент бандура, а також кобза. В Україні він отримав розповсюдження з 80-х років XVI століття. На кобзах грали мандрівні музики – кобзарі, які йшли від села до села, від міста до міста і у найлюдяніших місцях виконували старовинні народні пісні та думи, в яких відображувалися не тільки історичні події, але й лунала душа народу. Кобзарське мистецтво живе і у наші дні: йому навчають у спеціальних кобзарських школах, а сучасні кобзарі грають в оркестрах народних інструментів або виступають із сольними концертами.

* * *

Ще одним музичним символом України став гопак. Цей танок характеризується великою кількістю високих та широких стрибків, рухами, що виконуються навприсядки і т. д. Вважається, що гопак вперше з'явився на Запорозькій Січі та являв собою комплекс воїнських вправ.

Гопак

* * *

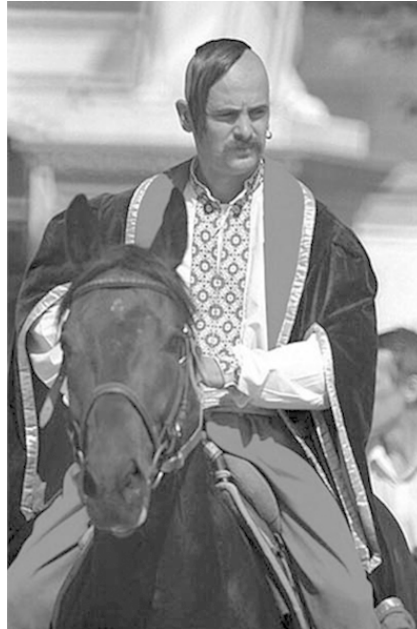
Обов'язковим елементом одягу запорозьких козаків до кінця XIX століття були шаровари – штани широкого вільного крою із брижами на поясі, переважно – синього або червоного кольору. Деякі історики вважають, що такі предмети одягу носили ще древні таври та скіфи.

* * *

Найбільш розповсюдженими видами взуття були чоботи – шите шкіряне взуття, відоме на території України ще з часів Київської Русі, а також черевики – жіночі шкіряні туфлі на невисоких підборах, прикрашені шнурівкою, гудзиками або орнаментом.

* * *

Дуже символічним для українців був і такий своєрідний різновид чоловічої зачіски, як «оселедець» на поголеній голові у поєднанні з довгими вусами. Це довге пасмо волосся частіше закручували за вухо. З літописів відомо, що оселедець був у київського князя Святослава. Така ж зачіска була розповсюджена серед запорозьких козаків, її носило багато українських гетьманів, зокрема Богдан Хмельницький. Інший різновид чоловічої зачіски – «під макітру» – був відомий з XVII століття. На Поділлі він зберігся до початку XX століття.

Традиційна зачіска українських козаків – оселедець

* * *

Ще одним символом України цілком можна вважати... сало. На тему любові українців до сала складено чимало анекдотів та жартівливих пісень, а в місті Ромни навіть встановлено пам'ятника Свині. Свою пристрасть до цього продукту українці висловили у відомій приказці: «Живу добре: сало їм, на салі сплю, салом укриваюсь!» І дійсно, сало посідає на столі українців почесне місце. Сало їдять у посоленому вигляді сирим, а ще – варене, копчене та смажене, готують на ньому, шпигують ним м'ясо і навіть використовують для приготування солодощів. Однак з такої любові українців до сала не варто глузувати. Адже українці завжди вважали свиняче м'ясо не тільки ніжним та соковитим, але і більш чистим у порівнянні із яловичим – адже волів вони здавна використовували як робочу тяглову тварину, а тому їхнє м'ясо відгонило потом.

* * *

Та особливо активно стало культивуватися вживання свинини і сала серед українського козацтва у XVI–XVIII століттях, як протипага мусульманським традиціям. Втім, існує ще одне пояснення такої пристрасті до сала: турки (як мусульмани) не їли свинини, тому не забирали свиней під час своїх набігів, на відміну від іншої худоби. Символами української кухні у всьому світі також вважаються борщ з пампушками, галушки та вареники. Прототипом українського борщу є так зване «вариво із зіллям», яке отримало розповсюдження ще у часи Київської Русі. Готувалося воно з різноманітних овочів із додаванням багатьох ароматичних трав. Сучасний український борщ нараховує більше 30 різновидів. Він має чудовий смаковий букет, адже складається більше ніж з 20 різних продуктів та приправ і доповнюється апетитними пампушками із часником.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.